

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Transgender žák v prostředí české základní školy

A transgender pupil in environment of czech elementary school

Bc. Denisa Menšíková

Vedoucí práce: PhDr. Magdalena Richterová, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pedagogiky pro střední školy

Studijní obor: N PG-M 20

Odevzdáním této diplomové práce na téma Transgender žák v prostředí české základní školy potvrzují, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzují, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 2024

Na tomto místě bych chtěla vyjádřit upřímné poděkování všem, kteří mi pomohli při tvorbě této diplomové práce. Nejprve bych chtěla poděkovat své vedoucí práce, PhDr. Magdaléně Richterové, PhD, za její neocenitelné vedení, podporu a cenné rady, které mi poskytovala během celého procesu tvorby diplomové práce. Také bych chtěla vyjádřit upřímný vděk své rodině a přátelům za jejich neustálou podporu a trpělivost v průběhu celého mého studia. Nakonec bych ráda poděkovala respondentkám, které mi poskytly rozhovory a svou bezproblémovou komunikací mi umožnily získat důležité informace pro výzkumné šetření.

ABSTRAKT

Problematika genderové identity rychle prostupuje do školního prostředí. Je důležité, aby učitelé pokračovali ve svých snahách o zajištění bezpečného a respektujícího prostředí pro všechny žáky, a tedy i pro ty, kteří řeší svou genderovou identitu, případně se identifikují jako transgender. K tomu, aby učitelé a jiní pracovníci škol, plnili zásadu bezpečného a respektujícího prostředí, potřebují dostatečné informace a podporu. Otevírá se tak mnoho otázek o právech a potřebách nejen samotných transgender jedinců, ale i ostatních žáků a žákyň, jejich rodičů a učitelů, jelikož je důležité uznat, že situace spojená s problematikou transgenderu je velmi náročná i pro okolí žáka, který se tak identifikuje. Diplomová práce představuje na prvním místě teoretický rámec, ve kterém definuje základní pojmy související s transgender problematikou, popisuje vývoj genderové identity u dětí a dospívajících, vysvětluje proces změny pohlaví v České republice a ukazuje výsledky aktuálních výzkumů, ze kterých vyplývá, že situace pro transgender žactvo a studující není zatím ve školním prostředí příznivá. Na druhém místě pak diplomová práce analyzuje vybrané dokumenty po obsahové stránce s cílem zjistit a případně prozkoumat, jestli aktuálně existuje nějaká obecná metodická podpora pro školy řešící situaci tranzice některého žáka a jakým způsobem je téma genderu, případně transgenderu, implementována do dokumentů nezávazného charakteru. Dále diplomová práce nabízí případovou studii, v rámci které poskytuje detailní popis zkušenosti jedné pražské základní školy s řešením transgender tematiky. Poznatky z výzkumného šetření nejsou pouhým retrospektivním popisem proběhlé situace, ale poskytují inspiraci pro další školy a zároveň ukazují potřebu a užitečnost více problematiku mapovat pro budoucí pedagogickou praxi.

KLÍČOVÁ SLOVA

transgender, žák, základní škola, tranzice, genderová identita, metodický plán, případová studie

ABSTRACT

The issue of gender identity is rapidly pervading the school environment. It is important that teachers continue in their efforts to provide a safe and respectful environment for all students, including those who are dealing with their gender identity or identify as transgender. Teachers and other school staff need sufficient information and support to fulfil the principle of a safe and respectful environment. This raises many questions about the rights and needs not only of the transgender individuals themselves, but also of other pupils, their parents and teachers, as it is important to recognise that the situation related to the issue of transgender is very challenging for those around the pupil who identifies as such. Firstly, the thesis presents a theoretical framework in which it defines the basic concepts related to transgender issues, describes the development of gender identity in children and adolescents, explains the process of gender reassignment in the Czech Republic and shows the results of current research, which shows that the situation for transgender pupils and students is not yet favourable in the school environment. Secondly, the thesis analyses the selected documents in terms of their content in order to find out and, if necessary, to investigate whether there is currently any general methodological support for schools dealing with the situation of a transitioning pupil and how the topic of gender or transgender is implemented in non-binding documents. Furthermore, the thesis offers a case study in which it provides a detailed description of the experience of a Prague primary school in dealing with transgender issues. The findings from the research investigation are not a mere retrospective description of the situation that took place, but provide inspiration for other schools, while also showing the need and usefulness of mapping the issue more for future pedagogical practice.

KEYWORDS

Transgender, pupil, elementary school, transition, gender identity, methodical plan, case study

Obsah

Úvod	7
Teoretická část	10
1 Pohlaví, identita a gender	10
1.1 Pohlaví a gender.....	10
1.2 Genderová identita	12
1.3 Genderová identita v průběhu dětství a dospívání	12
1.3.1 Období od narození do školního věku	13
1.3.2 Období dospívání.....	16
1.4 Gender v prostředí školy	17
2 Transgender, genderový nesoulad	19
2.1 Transgender a klasifikace	19
2.1.1 Aktuální klasifikace	19
2.1.2 Úskalí aktuální klasifikace.....	20
2.1.3 Klasifikace MKN-11 a inovace týkající se transgenderu	21
2.2 Genderový nesoulad u dětí a dospívajících	22
2.3 Proces tranzice v ČR.....	25
2.3.1 Úřední tranzice a legislativa	26
2.3.2 Medicínská tranzice	28
2.3.3 Sociální tranzice	31
2.3.4 Tranzice u dětí a dospívajících	32
3 Transgender žáci ve školním prostředí	36
3.1 Problémy spojené s genderovou identitou ve školním prostředí	36
3.2 Legislativa.....	38
Shrnutí teoretické části	44

Praktická část.....	45
4 Popis výzkumného šetření.....	45
4.1 Vymezení cílů.....	45
4.2 Metodologie.....	46
4.3 Výběrový soubor.....	47
4.4 Výzkumné otázky.....	48
4.4.1 Obsahová analýza dokumentů.....	48
4.4.2 Případová studie: zkušenost základní školy s transgender žákem.....	49
5 Průběh výzkumného šetření.....	50
5.1 Obsahová analýza dokumentů.....	50
5.2 Případová studie: zkušenost základní školy s transgender žákem.....	51
6 Interpretace výsledků výzkumného šetření.....	52
6.1 Obsahová analýza dokumentů.....	52
6.2 Případová studie: zkušenost základní školy s transgender žákem.....	59
Shrnutí praktické části.....	67
7 Diskuse.....	71
Závěr.....	74
Seznam použitých informačních zdrojů.....	77
Seznam příloh.....	84

Úvod

Školský zákon nařizuje mnohé. Nařizuje kupříkladu zásadu rovného přístupu ke vzdělávání pro všechny občany ČR a nařizuje každému pedagogickému pracovníkovi povinnost vytvářet respektující prostředí vzhledem k rozmanitosti a chránit a respektovat každého žáka bez rozdílu.

Kromě toho, že výše uvedené, nám, učitelům, nařizuje zákon, se stává vytváření takového prostředí základním učitelským posláním. Každý učitel by měl usilovat o to, aby se všichni žáci ve škole cítili dobře, aby nebyli diskriminováni a měl by ochraňovat a respektovat práva každého žáka bez rozdílu.

Pokud si takové prostředí ve školách přejeme, je na místě se zamyslet nad oblastí, která je tématem diplomové práce – žák s transgender identitou. Aktuálně, dle organizace Transparent, se přes čtrnáct tisíc žáků identifikuje jako transgender¹ – tedy svojí genderovou identitu označují jako opačnou vůči pohlaví, se kterým se narodí. Nejedná se o zanedbatelné číslo. Zároveň výsledky výzkumů orientovaných na gender ve školství² ukazují, že situace není vždy úplně příznivá. Je proto zásadní začít situaci představovat vyučujícím, vedením škol a vytvářet postupy, jak zajistit takovým dětem to, co je důležité pro každého žáka – nediskriminaci, bezpečné prostředí a respekt. Zároveň je zásadní neopomenout ostatní žáky a žákyně, pro které je situace spojená s řešením tranzice některého ze spolužáků stejně náročná.

Zpočátku je potřeba na téma transgenderu nahlédnout z teoretické perspektivy, ujasnit si, jaký je rozdíl mezi pohlavím a genderem a jakým způsobem genderová identita zraje v průběhu dětství a dospívání, jakým způsobem se v České republice tranzice (resp. změna pohlaví) řeší, jak tuto problematiku upravuje legislativa a jak se právní normy dotýkají školního prostředí. Kvalitní teoretický kontext a porozumění problematice genderu je zásadní pro uplatňování rovného přístupu ke všem žákům.

Diplomová práce předkládá výše zmiňovaný teoretický rámec na problematiku transgenderu. Definiuje rozdíl mezi pohlavím, genderem, vysvětluje termín genderová

¹ <https://jsmetransparent.cz/vzdelavani/pro-skoly/>

² https://lgbt-zdravi.cz/WEB/wp-content/uploads/2023/02/BytLGBTQvCesku2022_report.pdf,
http://www.duhoveseminare.cz/sites/default/files/infografika_-_ceske_skoly_pod_lupou.pdf

identita, ukazuje, jak se genderová identita mění v období dětství a dospívání a jakým způsobem se odráží gender do školního prostředí. Dále definuje transgender, ukazuje aktuální klasifikaci dle MKN-10 a upozorňuje na její úskalí. Popisuje, jakým způsobem se projevuje dítě, které se identifikuje jako transgender a ukazuje, jakým způsobem probíhá změna pohlaví v České republice. Velmi důležitou pasáží teoretické části jsou problémy související s genderovou identitou ve školním prostředí, které jsou interpretovány v aktuálních výzkumech, jejichž výsledky jsou vcelku nepříznivé pro transgender komunitu. V poslední řadě pak práce vymezuje legislativní rámec, který jak podporuje, tak možná v některých místech podráží rovný přístup ke všem žákům.

Otázkou zůstává, jakým způsobem nejlépe a co nejvíce konkrétně přiblížit tematiku transgender žactva po praktické stránce. Existují nějaké obecné platné metodiky pro školy, jakým způsobem s takovým tématem nakládat? Jakým způsobem je začleněno téma transgender žactva v dostupných dokumentech? To jsou otázky, které si autorka práce zpočátku výzkumného šetření kladla. Odpověď našla v obsahové analýze celkem čtyř dokumentů. V rámci otázky týkající se obecně platných, případně závazných dokumentů, nahlédla na stránky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, na kterých byly analyzovány dva dokumenty: *Národní akční plán pro duševní zdraví 2020-2030* a *Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2023-2025*. Na úrovni aktuálních a dostupných dokumentů, které se tématem zabývají, jsou analyzovány dva dokumenty: *Rozvoj duševní pohody u transgender klientů* a *Duhová příručka pro vyučující: Jak přispívat k bezpečnému a zdravému klimatu v prostředí školy na příkladu homofobní šikany*.

Další možností, jak téma představit, je zkušenost. Zkušenost je velmi důležitým nositelem informace a zdrojem k učení, proto diplomová práce jako druhou část výzkumného šetření nabízí zkušenosti jedné základní školy s transgender žákem prostřednictvím případové studie, která umožňuje co nejvíce do hloubky prozkoumat daný jev. Autorka zpracovala dva polostrukturované rozhovory s přímými aktéry řešení zkoumané situace, s matkou daného žáka a jeho třídní paní učitelkou. Rozhovory interpretují, jaká byla připravenost školy pro řešení dané situace, jak probíhala komunikace mezi rodinou a školou a jakým způsobem škola realizovala samotný coming-out.

Kombinace obsahové analýzy dostupných dokumentů a případové studie popisující zkušenost jedné základní školy poskytuje vhled a inspiraci pro další školy, které by se s takovou situací mohly setkat.

Teoretická část

1 Pohlaví, identita a gender

Vnímání pohlaví je velmi dynamický jev prolínající se nejrůznějšími společenskými skupinami. Nenašli bychom však žádnou skupinu, která by nevytvářela určitou diferenci mezi dívkami a chlapci, ať už ve výchově, vzhledu či ve společenských požadavcích. Společenskými požadavky se myslí určité nároky společnosti na jedince, který je vnímám jako zástupce určitého pohlaví. Na společenské nároky zcela jistě navazují nároky na určitou biologickou dispozici. Společnost očekává v závislosti na požadavcích na ženy určitý biologický předpoklad a v závislosti na požadavcích na muže očekává biologický předpoklad zcela odlišný. Vnímání společnosti (ať už po biologicko-vzhledové stránce, či v rámci vyžadovaných požadavků) se však mnohdy může lišit od vnímání „vlastního já“ samotného jedince. V této souvislosti pak rozdělujeme pojmy „pohlaví“, „gender“ a „genderová identita“. Je zřejmé, že tyto pojmy souvisí s vlastní identitou každého jedince ve srovnání se společenskou vizí.

1.1 Pohlaví a gender

Pojem pohlaví je soubor charakteristik biologického charakteru přiřazující jedinci určitou skupinu na základě především vnějších biologických charakteristik. Tyto biologické charakteristiky se pojí zejména s rozdíly mezi mužem a ženou (v biologickém slova smyslu). Janošová (2008) uvádí, že pohlaví je vícesložkový charakter, jehož složky jsou následující:

- *Pohlaví chromozomální*, jež je určeno na základě varianty karyotypu pohlavních chromozómu.
- *Pohlaví gonadální*, které sestává s pohlavních žláz, kterými daný jedinec disponuje – jedná se o varlata či vaječníky.
- *Pohlaví vnějších genitálií*
- *Pohlaví vnitřních genitálií* (děloha, pochva, prostata)
- *Hormonální pohlaví*, které určuje hladina pohlavních hormonů.

- *Psychosexuální mozková centra predisponující jádrovou pohlavní identitu* již více souvisí s vlastní identitou jedince. Jedná se o souhlas s přináležením k mužské či ženské identitě.
 - *Fenotypické pohlaví* se určuje na základě sekundárních pohlavních znaků (typ ochlupení, rozložení tuku, rozdíly v kosterní konstituci atd.)
- (s. 39)

Uvedený výčet charakteristik představuje celou řadu determinantů, dle kterých se u jedince může určit pohlaví. Existují jedinci, u kterých se určité pohlavní složky rozporují. Nejčastěji se jedná o rozpor mezi vnitřními a vnějšími pohlavními orgány nebo pohlavního ústrojí. Jedince, u kterých se potvrdí rozpor mezi určitými pohlavními charakteristikami, nazýváme „intersex“ lidé.

Pohlaví z hlediska biologického můžeme rozdělit na tři základní skupiny – ženské, mužské a intersex. Pohlaví ženské a mužské má všechny výše uvedené charakteristiky v souladu s pohlavím určeném po narození, u intersex jedinců pak dochází k určitému rozporu. Pohlaví tedy můžeme chápat jako určení druhou osobou, která posoudí výše zmíněné biologické charakteristiky a na základě nich označí jedince určitým pohlavím.

Gender neboli také rod, pak vychází z určité sociokulturní konvence, která je vytvořena na základě diference očekávaných vzorců chování, vzhledu, sociálních rolí aj. mezi muži a ženami. Gender je také definován jako „kulturně-sociální koncept, který vyjadřuje představu, že lidské bytosti lze dělit na dvě skupiny – ženy a muže, jež jsou definovány protikladně a hierarchicky, přičemž jim jsou přisuzovány odlišné charakteristiky, schopnosti a další sociální atributy.“ (Smetáčková, 2007, s. 7) Takto vyřčená definice říká, že v rámci genderu existují dvě skupiny s disjunktními vlastnostmi, a ještě navíc jsou skupiny postavené hierarchickým způsobem. Takovým způsobem je rozdělení genderových rolí v naší společnosti již překonané, avšak bychom jistě našli společnosti, ve kterých mají sociokulturní konvenci týkající se genderových rolí nastavenou tímto způsobem.

S tím souvisí neustálý vývoj každé společnosti. Jelikož samy společnosti prochází určitým vývojem v čase, tak stejným tempem se vyvíjí jejich kultura a konvence, které si nastavují, což představuje také změny v chápání genderu v jednotlivých obdobích jejich vývoje.

Každá společnost svůj gender projevuje svým osobitým způsobem, nejčastěji však prostřednictvím svého jednání, vizuální prezentace, do které spadá oblékání, pojmenování jejích jednotlivých členů aj. „Obecně bývá toto vyjadřování genderu označováno jako genderová exprese.“ (Brzák, 2021 dle Schools in Transition, 2015, s. 15)

Gender je každému jedinci určen bezprostředně po narození. To podporuje chápání genderu a pohlaví jako synonymní pojmy případně jako pojmy, které se od sebe navzájem odvozují.

1.2 Genderová identita

Ačkoliv pojem gender definujeme jako sociokulturní konvenci, která zavádí mužství a ženství v určitých společnostech, „pojem „gender“ byl ve spojení s mužstvím a ženstvím poprvé použit v článku J. Moneye (1995)“ (Janošová, 2008, s. 41) a byl vysvětlován jako charakteristiky jedince vyplývající z prožívání sebe sama a jeho chování. Takovou interpretaci budeme chápat jako genderovou identitu. Genderová identita je individuální pro každého jedince, jelikož vychází zejména z výše uvedeného prožívání sebe sama. Jedná se tedy o souhrn různých genderových charakteristik, které každý jedinec prožívá jako sám sebe, jsou mu tedy tyto charakteristiky vlastní a přirozené.

Genderová identita nemá konečný počet variant, jako je tomu u biologického pohlaví případně u genderu, který nám je určen po narození. Genderová identita tvoří celé spektrum identit a každý jedinec má svou vlastní genderovou identitu umístěnou na jiném místě tohoto spektra, ve kterém ženství a mužství (resp. feminita a maskulinita) nestojí proti sobě jako protipóly a jako jediné varianty.

1.3 Genderová identita v průběhu dětství a dospívání

Genderová identita jedince se upevňuje po celou dobu jeho zrání. Zrání jedince je v tomto ohledu rozděleno na základě jednoho milníku na období od narození do školního věku a období dospívání. Zmíněný milník je jakýmsi odtržením od genderového stereotypu předávaného ze strany rodičů, autorit a vrstevníku a uvažováním nad rámeček určujícího charakteru od okolí.

1.3.1 Období od narození do školního věku

Narození jedince je zřejmě nejdůležitější událostí v lidském životě a pohlaví bývá první otázkou, na kterou se rodiče ptají, pokud tuto informaci nezískají již v průběhu těhotenství. Ať už informaci o pohlaví získají rodiče kdykoliv, v tu chvíli přiřadí svému miminku gender a považují ho za holčičku či chlapečka. Pohlaví je tedy hlavní činitel, který ovlivňuje postoj celé společnosti k danému dítěti. Společenské požadavky k různým genderům ovlivňují i výchovu dětí, kterým je gender přiřazen po narození na základě biologického pohlaví, a socializace dítěte směrem k chlapecké či dívčí roli se odehrává mnohem dříve, než si samo dítě svou identitu uvědomuje a než ji přijme. Můžeme se zde setkat s prvními znaky genderového stereotypu, kdy rodič vnímá své dítě striktně na jedné extrémní straně genderového spektra. Tento fakt se projevuje v různých aspektech – ve jménu, v oblečení, zařazení dětských pokojů, hračkách, které se dětem pořizují aj.

Dříve než si svou identitu dítě začne samo uvědomovat, začne rozeznávat mužský a ženský svět. „Gender je jedním z prvních sociálních mentálních filtrů, s jehož pomocí jedinec zpracovává informace o svém sociálním okolí.“ (Janošová, 2008, s. 94) Jedním z prvních rozdílů, které dítě vnímá, je hlas, později pak obličej a u dětí ve věku devíti měsíců byla poprvé zaznamenána schopnost přiřadit „ženský hlas k ženskému obličejí a rozlišit muže od žen podle délky vlasů a stylu oblékání.“ (Janošová, 2008, s. 94 dle Leinbach, Fagot, 1993; srov. Poullin-Dubois et al., 1994, podle Poullin-Dubois et al., 1997)

Děti v předškolním věku pak „jednají podle genderových stereotypů podstatně častěji než dospělí jedinci.“ (Foldynová, 2019, s. 21) Předškolní období je z hlediska osvojování vlastní genderové identity velmi zásadní, jelikož se dítě objevuje v novém prostředí, ve kterém nabývá nové zkušenosti zejména v projevech chování, které jsou typické pro skupinu, která je označována stejným a opačným genderem, čímž dochází k primárnímu porozumění genderových stereotypů. Jsou to první zkušenosti s někým jiným, než jsou jeho rodiče.

Tříleté děti již chápou gender jako rozlišovací kritérium mezi dívkami a chlapci, ačkoliv se jedná o kritérium proměnlivé. Děti v tomto věku přizpůsobují zařazení jedince do té či oné skupiny na základě vnějších znaků (aktuální oblečení, účes atd.) Genderová stálost se objevuje ve čtyřech letech, kdy dochází k uvědomění, že gender je vlastnost stálá a že

nedochází k jeho proměnlivosti, z čehož vyplývá dětská vymezenost v rámci volby hračky, oblečení, účesu, zájmu atd. Vymezenost vzniká i v rámci utváření vrstevnických vztahů, kdy děti vytváří skupinky na základě přiřazeného genderu. Tendence k vytváření „stejnopohlavních“ skupin může být dán potřebou dětí upevnit svou vlastní genderovou identitu a roli, která je pro ně již stálou charakteristikou každého jedince. Děvčata se v tomto kontextu projevují jako vnímavější a v rámci své skupiny více spolupracují, kdežto mezi chlapci se již v předškolním období objevuje určitý boj o výsostní postavení a poukazování na své vlastní vyniknutí ve skupině. U chlapců se oproti dívkám dříve objevují snahy o „správné“ mužské chování a z jejich přirozeného chování mizí projevy, které by mohly být označovány jako chování ženské. Chlapci také hůře hodnotí femininní projevy u jiných chlapců v rámci své skupiny, ať už se jedná o delší vlasy, prvek v oblékání, či druh zábavy, který je stereotypně označen jako „holčičí“.

Mezi hlavní činnost dětí v předškolním věku patří hra, u které je rovněž zaznamenána určitá stereotypní dichotomie. Mezi oblíbené hry dívek patří „hry na něco“ (např. na maminku, na kuchařku, na paní učitelku), dále mezi časté „dívčí hry“ patří hry s panenkami a s různými výtvarnými pomůckami. Oproti tomu chlapci vyhledávají hry s různými stavebnicemi, figurkami různých filmových hrdinů a v rámci „her na něco“ se u chlapců častěji setkáváme s hrou na policistu, hasiče, zedníka atd.

Během hry se dítě učí spoustu věcí, které bude potřebovat v budoucím životě, a tím se hra staví do vedoucího postavení v rámci veškeré činnosti dítěte v předškolním věku. Prostřednictvím hry navazuje dítě vztahy s vrstevníky a zároveň může poznávat samo sebe ve chvíli, kdy si hraje samo. Opravilová (2016) v klasifikaci herních činností rozlišuje (mimo jiné) hry dívčí a chlapecké, což odpovídá diferenciaci samotných dětí při herní činnosti v mateřské škole. Zároveň uvádí, že hra je dobrovolnou činností, při které by dítě mělo vycházet z vlastních potřeb a zájmů. Při dodržování dobrovolnosti v herní činnosti se tedy nestane, aby dítě bylo nuceno do herní aktivity, kterou nechce dělat, z čehož vyplývá, že rozdělení her na dívčí a chlapecké nemusí zcela nutně narušovat výchovné a vzdělávací záměry předškolního vzdělávání zejména ve vzdělávací oblasti „Dítě a ten druhý“, která si dává za cíle:

- Seznamování s pravidly chování ve vztahu k druhému

- Osvojení si elementárních poznatků, schopností a dovedností důležitých pro navazování a rozvíjení vztahů dítěte k druhým lidem
- Posilování prosociálního chování ve vztahu k ostatním lidem (v rodině, v mateřské škole, v dětské herní skupině apod.)
- Rozvoj interaktivních a komunikativních dovedností verbálních i neverbálních
- Rozvoj kooperativních dovedností
- Ochrana osobního soukromí a bezpečí ve vztazích s druhými dětmi i dospělými

(RVP pro předškolní vzdělávání, 2021, s. 23)

Janošová (2008) uvádí, že již v předškolním věku lze monitorovat spokojenost dětí v příslušné genderové roli, která jim byla přiřazena, a to na základě kresby lidského objektu. Z celkového počtu 80 dětí zvolilo přibližně 85 % kresbu zobrazující osobu, které přiřadily stejný gender, který byl přiřazen jim a zbylých 25 % zvolilo kresbu osoby s genderem opačným. Kromě spokojenosti s genderovou rolí lze touto cestou monitorovat také emoční závislost na osobě o dítě pečující.

Dítě nastupující do školy vstupuje do primárně genderově neutrální role. V rámci vrstevnických vztahů si žáci přebírají vzorec pro vytváření vrstevnických stejnopohlavních skupin, což vyplývá s dětským sebepojetím, který je na počátku školního věku dán zejména zkušenostmi se sebou samým v kratším časovém úseku. Děti do školy přicházejí s vědomím, že je svět konstantě rozdělen na děvčátka a chlapce a ať už je kterékoliv dítě součástí kterékoliv skupiny, je třeba si svou genderovou roli upevňovat a v některých situacích i obhajovat. V průběhu školní docházky dochází k dynamickým změnám v rámci školního kolektivu, vzniká skupinová hierarchie, ve které každý žák zaujímá určitou roli. Nedílnou součástí dětí ve školním věku je porovnávání se s ostatními vrstevníky. Gender je taktéž jedním z pilířů, který má vliv na zařazení na určité místo v rámci konkrétního třídního systému a na základě kterého se děti srovnávají. Dívky se srovnávají s dívkami, chlapci s chlapci. „V devíti letech se umějí ohodnotit nejen ve srovnání s konkrétními vrstevníky, ale i vzhledem ke standardům, které určují dospělí“ (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 365), kteří mohou mnohdy hodnotit své děti na základě genderových stereotypů, čímž genderové stereotypy přenáší na své děti. Reakce a zpracování hodnocení z vnějšího prostředí se u chlapců a dívek liší. Zatímco dívky bývají velmi sebekritické, chlapci

nabývají většího sebevědomí a menší mírou sebekritiky. Dívky bývají hodnocené na základě výsledků své práce a chlapci na základě píle a snaživosti. Vystává pak otázka, zdali je role „školáka“ skutečně rolí genderově neutrální.

Ve věku školního věku se setkáváme také s rozdíly komunikace v dívčích a chlapeckých skupinách. „Pro dívčí přátelství je typické vzájemné sdílení prožitků, nápadů a tajností, zatímco chlapci se důvěrnostem v komunikaci spíše vyhýbají.“ (Janošová, 2008, s. 140) Výzkumy ukazují, že rozdílná komunikace se projevuje v rozvoji sociálních kompetencí dívek a chlapců, kdy dívky a chlapci nedosahují stejné úrovně a taktéž si diferencovanou komunikační dovednost přenáší do dospělých let.

Dívky a chlapci vnímají vlastní příslušnost k té či oné genderové skupině spíše jako množinu výhod, kterou konkrétní skupina může přinášet. Chlapci uvádí, že být v dívčím kolektivu je nuda, ovšem velkou výhodou vidí v tom, že „holkám vše projde.“

1.3.2 Období dospívání

Dospívání je období, ve kterém dochází k zásadním změnám osobnosti v oblastech tělesného, duševního a sociálního vývoje. „Dospívání je obdobím hledání a přehodnocování, v němž má jedinec zvládnout proměnu sebe sama i vztahů s jinými lidmi a dosáhnout přijatelného sociálního postavení.“ (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 373) Zásadní je celková nezávislost, usilování o absolutní svobodu, stejně tak jako negativní přístup k povinnostem z toho vyplývajících.

Fundamentální pro tvorbu celkové (a potažmo genderové) identity je výše zmíněné přehodnocování, utvrzování a hledání sebe sama spojené se zvládnutím proměny po hormonální i fyzické stránce. V období od narození do školního věku je genderová identita každého jedince určena na základě čistě biologického pohlaví druhou osobou a jednání je silně ovlivněno genderovými stereotypy ve společnosti. V dospívání dochází k vysoké míře autonomie, a tak se tvorba genderové identity stává procesem vycházející z vlastního vědomí. Dospívající si uvědomují rozdíly ve vnímání dvou skupin genderu z hlediska společenského očekávání, což rozděluje jejich reaktivitu na dvě skupiny. Jedná se o vyšší tendenci se těmto společenským očekáváním přizpůsobit, případně je ignorovat specifickým způsobem pro danou věkovou skupinu.

V období předškolního a školního věku se chlapci častěji setkávali s určitými očekáváními spojenými s jejich genderem. Ve své vrstevnické skupině museli bojovat o výsostní místo a poukazovat na své vlastní vyniknutí, zatímco dívky ve své vrstevnické skupině spolu spolupracovaly a o žádné postavení bojovat nemusely. Nicméně, v průběhu dospívání dochází k rapidní změně, kdy jsou zejména dívky vystaveny většímu tlaku ze strany společnosti, která reaguje na zrání děvčat a chlapců odlišně. U dívek se jedná obzvláště o reakci vycházející z jejich změn v tělesném vývoji, který zejména u rodičů vzbuzuje větší strach související s obavami z předčasného těhotenství a rizikem zneužití. Tyto obavy se u rodičů dospívajících chlapců neobjevují, nebo se objevují podstatně méně, což dospívajícím chlapcům přináší vyšší míru svobody a role dospívajícího je pro ně mnohem výhodnější. V důsledku genderových stereotypů se rodiče snaží u děvčat podporovat roli matky a ženy v domácnosti, čemuž odpovídají nároky týkající se péče o domácnost, která u dospívajících chlapců není v takové míře vyžadována a celková výchova dospívajících chlapců nepodléhá tak přísnému řízení.

1.4 Gender v prostředí školy

Na uvědomování si vlastní genderové identity má škola zásadní vliv. „Vedle rodiny je škola další sociální institucí, která se výrazně podílí na socializaci dítěte ve smyslu začleňování dítěte do společnosti.“ (Jarkovská, 2013, s. 35-36) Ačkoliv mezi společenské předpoklady patří genderová neutralita ve školství, aspekt genderu hraje ve vzdělávacím systému zásadní roli, jelikož zachovává strukturalizaci společnosti podle genderových stereotypů.

Ve školách můžeme rozlišit dva přístupy, které zvýhodňují příp. znevýhodňují určitou genderovou skupinu. Školy kladně hodnotí vlastnosti, které jsou stereotypně posilovány u dívek. Jedná se například o pečlivost, umírněnost, poslušnost a zaměření na výborné školní výsledky. Vlastnosti, které jsou naopak stereotypně přiřazovány chlapcům, jako například hlučnost, riskantnost, vyšší míra agresivity případně nižší zájem o školu, bývají označovány jako nežádoucí. Naopak se u chlapců stereotypně předpokládá, že jsou více průbojní, což se dle výsledků výzkumů projevuje v komunikaci mezi žáky a učiteli – „učitelé se zaměřují častěji na chlapce než na dívky“ (Janošová, 2008, s. 153, dle Beal 1994) zejména v diskusních částech výuky, kde dívky nedostanou takový prostor, což

zásadně narušuje genderovou neutralitu. Další možné podporované „chlapecké“ vlastnosti jsou soutěživost a vyšší fyzická aktivita, což vede k vyššímu zastupování chlapců v rámci reprezentaci škol v různých sportovních soutěžích. Dívčí „neviditelnost“ ve školním prostředí se projevuje i v používání „generického maskulina, které má teoreticky zahrnovat chlapce i dívky, však naznačuje, co je považováno ve školním prostředí za normu“ (Smetáčková, 2007, s. 14). Generické maskulinum se objevuje ve všech dokumentech, které jsou adresované „žákům“. Kupříkladu v RVP jsou očekávané výstupy formulované z pohledu žáka. Je samozřejmé, že se všechny dokumenty adresované žákům vztahují i na žákyně, každopádně i tento fakt výše poptávanou genderovou neutralitu spíše podráží.

Rozdíly mezi dívkami a chlapci se objevují ve značné míře i v interakcích ve školním prostředí, jejichž počátek tkví v různých očekávání týkající se školního úspěchu. Vzhledem k tomu, že dívky bývají stereotypně označovány jako pečlivější, očekávají se od nich lepší studijní výsledky. Dívčí kolektivy proto mohou být více podporující z hlediska školní přípravy, naopak kolektivy chlapecké mají tendence snižovat studijní úspěchy, což zásadně ovlivňuje všechny členy chlapeckého kolektivu, kteří pak prostřednictvím záměrného lajdáctví upevňují svou příslušnost ke skupině. V opačném případě jsou chlapci označováni za „mazánky“, což je v jejich očích stereotypně dívčí charakteristika, se kterou se nechtějí spojovat.

Smetáčková (2007) cituje výpověď Gabriely, která vypráví o své zkušenosti ze základní školy, a pro ukázkou genderově zabarveného očekávání bude v práci doslovně citována reakce její rodiny, když přinesla nejlepší vysvědčení ze školy:

„No, je to dobré, ale u holky se to dá čekat. Však počkej, ti kluci, co mají teď trojky, tě na střední doženou, a ještě tě předběhnou.“ (Smetáčková, 2007, s. 17)

Zásadní je také interakce mezi žactvem a učitelem. Učitel je člověk, který disponuje nejen jistou odborností a všeobecným přehledem, ale také souborem osobnostních charakteristik, který vytváří jeho hodnoty, které předává žákům. A vzhledem k tomu, že učitelé prošli téměř stejným výchovně-vzdělávacím procesem z hlediska genderové neutrality jako jejich žáci a pochází ze stejné společnosti, mohou si přinášet do svých výuk určité genderové stereotypy, které se odrážejí na jejich komunikaci se žáky, zejména v oblasti, kdy učitel hodnotí stejné projevy chování odlišně na základě genderové

příslušnosti žáka či žákyně. Kupříkladu drzé a rušivé chování u chlapců bude v extrémních případech více tolerováno než u dívek.

Stejně tak jako učitelé reagují jinak na dívky a chlapce, mohou žáci reagovat odlišně na učitele či na učitelku. Silná feminizace pedagogických sborů může mít značný dopad jak na samotné učitele, tak na žáky. „Děti vstupují do školního prostředí, kde jsou především zpočátku vystavovány ženám-učitelkám, výchova a posléze vzdělávání může postrádat vzory toho, jak jsou konstruovány mužské sociální role.“ (Smetáčková, 2006) Mužská sociální role pak může být v očích žactva něco neznámého, což může značně zvedat popularitu a respekt vůči učitelům mužům. Taktéž mohou být chlapci znevýhodněni nemožností identifikace s mužskou rolí a dívky nemožností seznámit se s opačným genderem v rámci vlastní identifikace v primární skupině.

2 Transgender, genderový nesoulad

2.1 Transgender a klasifikace

Transgender osoba je osoba, jejíž skutečný gender není v souladu s biologickým pohlavím, a tedy není ani v souladu s genderem, který jí byl přiřazen po narození. V literatuře se objevuje termín „transsexualita“, což je termín platný v rámci Mezinárodní klasifikace nemocí, avšak v rámci odborné i laické veřejnosti se od něj opouští a používá se termín související s genderem, který poukazuje zejména na jeho roli ve společnosti a odvrací chybnou interpretaci transgender problematiky jako poruchu sexuality, případně jako onemocnění, jehož jedinou léčbou je chirurgický zákrok či hormonální terapie.

2.1.1 Aktuální klasifikace

V České republice je aktuální klasifikace MKN-10, ve které se problematika transgenderu objevuje pod kódem F64 v rámci poruch pohlavní identity. Poruchy pohlavní identity se dle MKN-10 dále dělí na:

- Transsexualismus (F64.0)
- Transvestitismus dvojí role (F64.1)
- Poruchu pohlavní identity v dětství (F64.2)
- Jiné poruchy pohlavní identity (F64.8)
- Poruchy pohlavní identity nespecifikované (F.64.9).

Transgender lidé si tedy z ordinací odnáší diagnózu „Transsexualismus“, kterou MKN-10 definuje jako: „Žádost žít a být akceptován jako člen opačného pohlaví, obvykle spojený s pocitem nespokojenosti s vlastním anatomickým pohlavím nebo s jeho nevhodností, s přáním chirurgického a hormonálního zásahu, aby tělo odpovídalo, pokud možno, preferovanému pohlaví.“ Kromě výše zmíněné definice uvádí MKN-10 další kritéria pro diagnózu poruch pohlavní identity, mezi které patří minimální dvouletá transsexuální identifikace a absence jiné duševní poruchy či genetické abnormality.

Transvestitismus dvojí role je definován potřebou oblékáním se do šatstva, které je typické pro pohlaví opačné. Účelem je dočasné ztotožnění se s opačným pohlavím. Nejedná se tedy o trvalou touhu po akceptaci jako příslušník opačného pohlaví, případně o jev se sexuálním podtextem.

Trvalá nelibost a odmítavý postoj dětí v souvislosti s biologickým pohlavím pak podchycuje Porucha pohlavní identity u dětí. Dítě má typicky averzi vůči tradičnímu oděvu, který je považován za ženský (v případě trans chlapců) a za mužský (v případě trans dívek). Objevuje se taktéž averze ke svému pohlavnímu orgánu a některé děti věří, že v budoucnu získají pohlavní orgán opačného pohlaví.

Dle MKN-10 nemají jiné a nespecifikované poruchy pohlavní identity žádná konkrétní kritéria, což zřejmě souvisí s celým spektrem genderové identity.

2.1.2 Úskalí aktuální klasifikace

Termín „transsexualismus“ vykazuje jistou míru problematiky, neboť spojuje genderový nesoulad se sexualitou, což je nepřesné a vede to ke stigmatizaci transgender lidí. Trans lidé dávají své sexualitě a intimnímu životu stejnou důležitost jako všichni ostatní a genderový nesoulad nemá se sexualitou žádnou souvislost.

Dalším problémem je samotná definice v MKN-10, která uvádí žádost trans lidí o chirurgický zákrok a hormonální terapii. Definice vytváří dojem, že cílem každého trans jedince je chirurgický zákrok a co nejčasnější zahájení hormonální terapie. Primárním cílem lidí, kteří se identifikují jako trans je dosažení jednotnosti mezi vlastním vnímáním genderové identity a vnímáním této identity ze strany společnosti, pro což není mnohdy nutný žádný chirurgický zákrok a pro některé není nutná ani hormonální terapie.

Fakt, že poruchy pohlavní identity jsou zařazeny do skupiny poruch duševních a poruch chování, může již výše zmíněnou stigmatizaci rozšířit o další předsudky o trans lidech, jelikož „vnímání trans lidí jako psychicky nemocných je jeden z největších dlouhodobých problémů, které jim znemožňují rovnocenný plnohodnotný život a vystavují je posměchu a diskriminaci“ (IROZHLAS.CZ, 2018).

Výše zmíněné problémy vedou k výrazné stigmatizaci trans lidí ze strany společnosti, která představuje další zátěž pro lidi procházející si procesem tranzice. Přírozenou součástí tohoto procesu je psychická zátěž, tudíž další překážky představují determinanty ohrožující jejich duševní pohodu. Je tedy na místě snižovat míru této stigmatizace, čemuž by mohla pomoci revize názvosloví a jeho aktualizace směřující k vyřazení genderového nesouladu ze skupiny duševních poruch a k oficiální změně názvu, která by nespojovala genderový nesoulad se sexualitou.

2.1.3 Klasifikace MKN-11 a inovace týkající se transgenderu

Světová zdravotnická organizace připravila 11. revizi Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN). V současné době probíhá pětileté přechodné období, které začalo 1. ledna 2022. Obsahově se jedná o změny v počtu položek se záměrem rozšíření detailnosti, vytvoření nových kapitol a celkové rozšíření termínů pro tradiční medicínu a přidání vysvětlujících popisů k jednotlivým kapitolám.

Inovace týkající se transgenderu je v MKN-11 zcela zásadní. V náhledu české verze se „transsexualismus“ z MKN-10 transformoval do názvu „Nesoulad pohlavní identity“, která se následně dělí na tři podkapitoly:

- Nesoulad pohlavní identity v dospívání nebo dospělosti
- Nesoulad pohlavní identity v dětství
- Nesoulad pohlavní identity, neurčený

Klasifikace explicitně uvádí, že mezi výše zmíněné diagnózy nepatří parafilní poruchy, které „se vyznačují přetrvávajícím a intenzivním atypickým sexuálním vzrušením“ (MKN-11, verze: 2023-01).

Nesoulad pohlavní identity je začleněn do skupiny „Stavy související se sexuálním zdravím“, což by pro některé jedince mohlo být stále stigmatizující. Nicméně MKN-11

představuje významný pokrok v aktualizaci názvosloví týkající se trans problematiky, a to vyřazením nesouladu pohlavní identity ze skupiny duševních poruch a explicitním vyloučením poruch parafilních, což stigmatizaci a spojování genderového nesouladu se sexualitou značně snižuje, a zároveň představuje důležitý krok vpřed v oblasti duševního zdraví transgender osob.

2.2 Genderový nesoulad u dětí a dospívajících

Dle Weisse a Fifkové je rozhodující věk pro utváření genderové identity do 18 měsíců, během kterých se u dětí tvoří vnímání sounáležitosti či nesouladu s pohlavím biologickým i s genderem, který byl dítěti přiřazen při narození a ze kterého vychází jeho sociální role v dané společnosti. Rodiče jsou pak pro dítě hlavním identifikačním faktorem, který jim zprostředkovává první kontakt s postoji k jednotlivým genderům. Během dětských let se pak k rodičovskému postoji přidávají postoje vrstevníků v mateřské škole a pedagogického personálu. Během školních let pak do celého procesu prosakují vlivy školy, médií, dalších institucí i jednotlivců, kteří mohou utvářet genderové stereotypy, které apriorně vytváří charakteristiky například ve způsobu chování a vzhledu v rolích mužů a žen. Informace týkající se postojů k rolím různého pohlaví a genderu získává dítě již před fází uvědomování si sebe sama, tudíž pro vlastní identifikaci používá informace převzaté právě z vnějšího okolí.

Projevy nesouladu a nespokojenosti spojené s biologickým pohlavím a přiřazeným genderem mohou být patrné již u dvouletých dětí. Věkové rozmezí může souviset s aktivním rozvojem verbálních schopností, kdy děti ve dvou letech obvykle bývají schopné srovnávat své pocity týkající se vlastního pojetí a s představami společnosti. Nespokojenost se v tomto věku projevuje zejména vykazováním chování odlišného pro jejich pohlaví a zřetelnou nevraživostí při jeho usměrňování a podbízění vzorců, kterými by se mělo stereotypně řídit. Ve chvíli, kdy dítě začne aktivně mluvit a začne skládat jednoduché věty, přichází s informacemi ohledně jeho budoucnosti – zejména informací, že se stane příslušníkem druhého pohlaví.

Jak je již psáno v kapitole „Genderová identita v průběhu dětí a dospívání“, ve třech letech dítě vnímá gender jako základní rozlišovací (avšak proměnlivé) kritérium a o přiřazení do té či oné skupiny rozhodují vnější parametry a ve čtyřech letech se od proměnlivosti

ustupuje. Zde je tedy zásadně patrné, pokud je dítě nespokojené s rozdělením do jedné nebo druhé skupiny. V prostředí mateřské školy se tento nesoulad projevuje sklonem vyhledávat aktivity a hry, které jsou obvykle spojovány s opačným pohlavím. Zvláště u chlapců můžeme pozorovat tendenci zaujímat role, které jsou považovány za charakteristické pro dívčí roli, jako je například role víly, učitelky, princezny, maminky apod. Dále u chlapců můžeme pozorovat sklon k příslušnosti k dívčímu kolektivu a negativní vztah k projevům chování v typicky chlapeckých kolektivech, jako jsou různé potyčky a hravé šarvátky. U dívek můžeme pozorovat nelibost k typicky dívčímu oděvu a šperkům. Stejně tak jako u chlapců vidíme u dívek orientaci na typicky chlapecké hry a chlapecké role při různých situačních hrách. Dívky mohou také vyhledávat sportovní aktivity ve vyšší míře (zejména míčové hry a venkovní sporty) a také již výše zmíněné hravé šarvátky až rvačky.

Výčet výše uvedených projevů chování u dívek a chlapců nemusí nutně představovat univerzální symptomy určující genderový nesoulad u dětí. Uvedené projevy, jako záliba dívek v potyčkách či preference chlapců k typicky dívčím rolím, mohou souviset s nespokojeností se společností určenou genderovou identitou, ovšem můžeme je brát jako specifický projev dívčích či chlapeckých individuálních zájmů, které nemusí s genderovým nesouladem souviset.

Genderový nesoulad u dětí se dále může projevovat vyjadřováním nesouhlasu s vlastním tělem, respektive zejména s pohlavními orgány a genitály. U chlapců můžeme pozorovat odmítavý postoj ke svému penisu a také s názorem či přáním, že se jim zmenší či úplně upadne. Naopak u dívek se pak jedná o víru ve vyvinutí penisu a pokusy v močení vestoje s negativním postojem k faktu, že by měly v dospívání začít menstruovat.

V rámci kolektivu bývají dívky a chlapci s poruchou pohlavní identity vykazující výše uvedené projevy vnímání odlišně. Z logiky věci vyplývá, že chlapci s poruchou pohlavní identity budou vyhledávat dívčí kolektiv, a naopak dívky s poruchou pohlavní identity kolektiv chlapecký. Jelikož „chlapecké“ chování u dívek bývá často tolerováno více než „dívčí“ chování u chlapců, bývají chlapci s poruchou pohlavní identity vystaveni vyššímu riziku posměšků a šikany. Naopak dívky, které vyhledávají chlapecké kolektivy, bývají

celkově v kolektivu oblíbenější, jelikož jsou celkově hravější a obvykle nadané ve sportech.

Je nutné brát v úvahu pojetí genderové identity. Genderová identita je spektrum s mnoha variantami. Děti, a zejména děti v předškolním a mladším školním věku, vyjadřují svou genderovou identitu svým bezprostředním a přirozeným chováním, a tak projevy chování tvoří stejně komplexní a široké spektrum, jakou je genderová identita sama.

Pokud bereme v potaz vyhledávání kolektivu opačného pohlaví, je důležité podotknout, že tato tendence nemusí platit univerzálně. Projevy chování u každého dítěte jsou jedinečné, stejně jako jeho genderová identita.

V dospívání přichází obecně nejvíce změn, ať už se jedná o hormonální, psychické nebo fyzické. Je naprosto přirozené, že každý dospívající prožívá mnoho různých negativních i pozitivních pocitů. Zejména pak ty negativní pocity mohou souviset s nejistotou, která se může týkat fyzických změn, identity, sebepoznání, nároků na akademický úspěch a rozhodování ohledně budoucnosti, sociálních vztahů atd.

Během období dospívání si každý jedinec prochází významnými změnami ať už hormonálními, psychickými nebo fyzickými. Každý dospívající během tohoto procesu změny prožívá širokou škálu jak pozitivních, tak negativních emocí. Zejména pak ty negativní mohou souviset s nejistotou, která může být spojena s fyzickými proměnami, hledáním identity a sebepoznáním, tlakem na akademický úspěch související s rozhodováním o budoucnosti a také utvářením sociálních vztahů a jejich celkovou změnou oproti stávajícím vztahům z dětství. Z důvodu, že období dospívání je období nejistot a otázek na sebe sama, může být obtížnější stanovit diagnózu poruchy pohlavní identity u dospívajících než u dětí, zejména pro to, že otázky týkající se obecné i pohlavní identity mohou souviset s hormonálními výkyvy, které jsou pro období dospívání typické. Zároveň obtížnost diagnostikovat souvisí s projevy chování, které dospívající s poruchou pohlavní identity vykazují. „Projevy poruchy pohlavní identity dospívajících se mohou podobat klinickému obrazu dětí nebo naopak dospělých, což závisí na tom, v jakém stupni pubescentního či adolescentního vývoje se nacházejí.“ (Janošová, 2008, s. 241)

U dospívajících, kteří zásadně pochybují o své pohlavní identitě, pak můžeme pozorovat dvě skupiny projevů – život v opačné pohlavní roli a ostré vymezování proti svému biologickému pohlaví a přiřazenému genderu a na druhé straně pak touhu po zneviditelnění, přitahování co nejméně pozornosti související s například s neutrálním oděvem a účesem, či oděvem typickým pro dané pohlaví. U některých dospívajících z druhé skupiny nemusí být patrné, že trpí poruchou pohlavní identity.

Jak bylo dříve zmíněno, určení diagnózy poruchy pohlavní identity je u dospívajícího jedince značně obtížné, a z toho důvodů musí být jedinec podroben dlouhodobému klinickému sledování. S ohledem na vyšší míru úzkostnosti, která je pro období dospívání obvyklá a která může přerůst až v depresivní pocity z jakékoliv odlišnosti od normality, a to zejména v kontextu psychosexuální odlišnosti, je to zvláště důležité.

2.3 Proces tranzice v ČR

Proces tranzice (změna pohlaví), kterým si jednotlivci procházejí, rozdělíme do tří klíčových oblastí: tranzice úřední, medicínská a sociální. Úřední sféra zahrnuje zejména legislativní a administrativní byrokratické procesy, jako jsou změny v oficiálních dokladech tak, aby odpovídaly genderové identitě jednovlivce. Úřední tranzice je nezbytná pro formální změnu pohlaví.

Druhou oblastí je tranzice medicínská, která zahrnuje nejrůznější léčebné postupy od hormonální terapie až po chirurgické zákroky. Každý jedinec má možnost volby, do jaké míry tuto fázi podstoupí, aby dosáhl spokojenosti ve svém vlastním těle, ať už jde například čistě o hormonální terapii bez chirurgických zákroků, částečné chirurgické zákroky (například odstranění prsou u trans mužů), či o kompletní operaci pohlavního ústrojí.

Třetí oblastí tranzice je sociální, při které dochází k proměnám v každodenním životě jednovlivce, a to zejména z pohledu společnosti. Hlavním prvkem úspěšné sociální tranzice je přijetí společností, které nezávisí na biologickém pohlaví jedince, ale na jeho vnímání sebe sama. Pro každého, kdo si procesem tranzice prochází, má právě toto sociální přijetí zásadní význam, neboť vnímání okolního prostředí může být klíčovým faktorem, které ovlivňují osobní pohodu a celkovou spokojenost se sebou sama.

Stejně tak jako u medicínské tranzice si každý jedinec může zvolit míru zákroků, kterou podstoupí (pokud nějaké zákroky podstoupit chce), tak si každý jedinec volí míru celkové tranzice, kterou chce podstoupit. Někdo k celkové spokojenosti potřebuje „úplnou tranzici“ tj. tranzici vedoucí až k úřední změně pohlaví v dokladech, někdo potřebuje a stačí mu sociální přijetí společnosti, ke které naopak úřední administrativu, byrokratické procesy a medicínské zásahy nepotřebuje. Neznamená to ovšem, že jedinec, který nechce podstoupit veškeré chirurgické zákroky, není trans. Lenka Králová ve svém YouTube videu³ v rámci svého pořadu V Tranzu uvádí, že mnoho lidí, kteří se identifikují jako trans, se nakonec pro závěrečnou operaci nerozhodnou, a to z mnoha důvodů, které budou uváděny níže.

2.3.1 Úřední tranzice a legislativa

Úřední tranzice v České republice představuje komplexní proces spojený zejména s medicínskou tranzicí a se spousty dalšími úkony hlavně právního charakteru. Jednotlivec, který se rozhodne podstoupit úřední tranzici, musí absolvovat několik úkonů, musí dovršit 18 let věku a pokud je sezdán, musí tento svazek ukončit rozvodem, případně ukončit registrované partnerství. Dále je nezbytné trvale znemožnit reprodukční činnosti, často spojené s chirurgickým zákrokem, který je schvalován komisí, což bude zmíněno později. Celý proces obvykle začíná v ordinaci sexuologů, kteří mají v České republice trans klienty na starost a vydává mu potvrzení k případnému chirurgickému zákroku. Dále pak jedinec absolvuje různá vyšetření u dalších lékařů a odborníků, zejména na endokrinologii kvůli nastavení hormonální terapie a u psychologa. Někteří sexuologové po svých klientech dále vyžadují jednoletý real life test (dále RLT), při kterém jedinec veřejně projevuje svou genderovou identitu, aniž by podstoupil podpůrné kroky, které by mu život v tomto roce mohly zjednodušit (například samotná hormonální terapie). Cílem RLT je přesvědčit lékaře, že si je jedinec opravdu jistý, že chce změnu pohlaví podstoupit. Nutnost tohoto kroku a nepříjemnosti z něj plynoucí jsou jistě věcí diskuze a někteří sexuologové tento postup nevyžadují a RLT aplikují souběžně s hormonální terapií, jelikož RLT může dostávat jedince postupující tento proces do velmi nepříjemných situací. Nicméně pak (nebo během RLT) přichází hormonální terapie, během které pak jedinec navštíví matriku se žádostí o změnu jména na neutrální. Po změně jména a nějakém čase jedinec navštíví

³ YouTube video Lenky Králové z pořadu V Tranzu: <https://www.youtube.com/watch?v=gNrgNeM6gxA>

odbornou komisi, která schvaluje operativní změnu pohlaví nebo znemožnění reprodukční činnosti. K samotné úřední změně pohlaví dochází až po splnění všech těchto kroků.

Celkově tedy úřední změna pohlaví v České republice spojuje lékařské, psychologické a právní kroky a vyžaduje pečlivé dodržení všech stanovených podmínek.

Legislativa spojená s úřední tranzicí

V České republice upravuje změnu pohlaví následující zákony:

- Zákon č. 89/2012 Sb. Občanský zákoník
- Zákon č. 373/2011 Sb. Zákon o specifických zdravotnických službách
- Zákon č. 301/200 Sb. Zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících pojmů
- Zákon č. 634/2004 Sb. o správních poplatcích

§ 29 Občanského zákoníku ve znění od 6. 1. 2023 upravuje, kdy nastává změna pohlaví, a to následovně: „Změna pohlaví člověka nastává chirurgickým zákrokem při současném znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů. Má se za to, že dnem změny pohlaví je den uvedený v potvrzení vydaném poskytovatelem zdravotních služeb“.

Je zjevné, že hlavní podmínkou pro úřední změnu pohlaví je právě chirurgický zákrok, který znemožní reprodukční činnost. Díl 4, § 21 Zákonu o specifických zdravotnických službách ve znění od 1. 1. 2022 pak říká, že „chirurgické výkony směřující ke změně pohlaví se provedou pacientovi, který dovršil věk 18 let, a to na základě jedno písemné žádosti a kladného stanoviska odborné komise“. § 23 téhož zákonu dále uvádí, že „provádění změny pohlaví lze započít, jestliže k tomu pacient nebo opatrovník pacienta bezprostředně před jejím započítáním udělil písemný souhlas“ a že „o provedení změny pohlaví vydá poskytovatel pacientovi a opatrovníkovi pacienta potvrzení“.

Ačkoliv výše uvedené zákony neuvádí, že je pro úřední změnu pohlaví nutná změna jména na neutrální (a poté možná změna jména na jméno „odpovídající“ danému pohlaví po změně), v České republice je běžné, že komise změnu jména vyžaduje. Změnu jména upravuje Zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, a to v Dílu 3 o změně jména a příjmení, konkrétně § 72. Důležitou součástí této části pro trans jedince je bod 3: „Změna jména se nepovolí, žádá-li fyzická osoba mužského pohlaví

o změnu na jméno ženské, nebo naopak“. Je přirozené, že součástí úřední změny pohlaví je změna jména, což tento zákon také upravuje a to následovně:

Matriční úřad povolí na základě žádosti fyzické osoby a potvrzení poskytovatele zdravotních služeb změnu jména, popřípadě jmen, a příjmení na neutrální jméno a příjmení, byla-li zahájena léčba pro změnu pohlaví, nebo na jméno, popřípadě jména, a příjmení, byla-li léčba pro změnu pohlaví dokončena. (§ 72, bod 5)

Trans problematika je také zmíněna v příloze Zákonu o správních poplatcích ve znění od 1.11. 2023 týkající se sazebníku. Položka 11 v Části 1 upravuje vydání povolení změny jména a příjmení a uvádí, že „od poplatku podle této položky je osvobozena změna jména a příjmení osoby v případě změny pohlaví“. V ostatních případech se za změnu jména a příjmení platí a to sto, nebo tisíc korun podle druhu změny. Položka 154 v Části 12 se pak zabývá sazebníkem za samotnou změnu jména a příjmení, a i v tomto případě jsou jedinci procházející změnou pohlaví od poplatku osvobozeni.

2.3.2 Medicínská tranzice

Medicína poskytuje trans lidem podporu ve třech oblastech, kterými jsou psychoterapie, hormonální terapie a chirurgické či plastické zákroky. Každý jedinec má své vlastní individuální potřeby a celkový přístup k tranzici. Zatímco někdo může nalézt řešení své situace skrz psychoterapii kombinovanou s terapií hormonální či jejich izolovanou formou, jiní řešení nalézají v chirurgických zákrocích a ve změně pohlaví úřední. S tím souvisí již výše zmíněná specifická situace spojená právě s úřední změnou pohlaví v dokladech, pro kterou je potřeba chirurgického zákroku s cílem znemožnění reprodukční činnosti, o čemž se v aktuální době vedou rozsáhlé debaty.

Psychoterapie

„Psychoterapie bývá nejčastěji definována jako druh léčby, který s využitím psychologických prostředků pomáhá klientovi zlepšit kvalitu jeho života.“ (Fifková, Weiss, 2008, s. 85) Fifková a Weiss rozdělují psychoterapii spojenou s trans klienty podle jejího obsahu na nspecifickou a specifickou. Nspecifická psychoterapie se zaměřuje primárně na rozvoj vztahu mezi terapeutem a klientem. Charakterizuje ji dlouhodobý a individuální přístup a necílí přímo na proces tranzice, ale na celkovou pohodu daného klienta. Naopak specifická psychoterapie se specializuje na problematiku spojenou

s tranzicí a věnuje se zejména objasňováním, poskytováním informací, podpoře, uklidňování a směřování v rámci celkového procesu. Tyto dvě formy psychoterapie nejsou izolované, často probíhají paralelně. Psychoterapie dále může mít formu individuální, párovou, rodinnou či skupinovou.

V jakékoliv formě má psychoterapie své nezastupitelné místo. Lidé, kteří čelí otázkám týkající se vlastní genderové identity a případně genderového nesouladu, se potýkají s nepochopením, pocitem vyloučení z kolektivu a širší společnosti a jinými problémy. Tyto problémy mohou vyvolat značné psychické problémy, se kterými může psychoterapie pomoci, případně může sloužit jako efektivní prevence.

Hormonální terapie

Podle Fifkové (2008) je doporučeno žít několik měsíců v dané genderové roli před zahájením hormonální terapie, což odpovídá absolvování výše zmiňovaného RLT. V této souvislosti autorka také upozorňuje na problémy související s touto situací, které lze označit obecným termínem „sociální sebevražda“. Tato situace je patrnější u osob MtF (Male to Female), které se narodily s mužskými pohlavními orgány, ale identifikují se jako ženy a postupují proces tranzice. Jejich biologické charakteristiky mohou výrazně komplikovat tento postup. Aby předešli riziku „sociální sebevraždy“, začínají MtF osoby nejdříve užívat hormony se souběžným podstupováním různých kosmetických procedur, zejména odstraněním vousů a ochlupení, což jim umožňuje snadnější začátek života v nové a odpovídající roli. Je třeba brát v potaz, že tento postup není však obecně platný a závisí na individuálních potřebách každého jedince – stejně jako u osob MtF, i jedinci FtM mohou čelit problémům při začátku života v odpovídající genderové roli bez hormonální terapie. Mezi tyto problémy může patřit hlas, který hormonální terapie zpravidla prohlubuje, ženské tvary těla, které se taktéž mohou přetvořit hormonální terapií, či obtíže související s nežádoucím menstruačním cyklem. U klientů FtM dochází před nasazením hormonální terapie ke gynekologickému vyšetření, aby se předešlo možným komplikacím a aby se vyloučily různé kontraindikace, např. syndrom polycystických ovarií.

Samotnou hormonální terapii předepisuje a řídí v České republice sexuolog po informovaném souhlasu daného klienta. Před tím, než sexuolog předepíše klientovi hormonální terapii, musí být stanovena diagnóza genderového nesouladu (postaru

transsexualita). Pro stanovení diagnózy je potřeba projít dalším vyšetřením u psychologa a psychiatra. Vyšetření pro samotné předepsání hormonální terapie pak provádí endokrinolog, který zkoumá hormonální procesy v těle daného jedince, aby hormonální léčba proběhla bez komplikací.

„Cílem hormonální léčby je získání co největších změn sexuálních charakteristik druhého pohlaví.“ (Weiss, Procházka, 2008, s. 93) Autoři dále uvádí dvě části celkové hormonální terapie, kterou jedinci procházející si procesem tranzice podstupují. První část slouží k potlačení původního pohlaví blokační terapií a druhá část naopak k aktivaci charakteristik požadovaného pohlaví prostřednictvím hormonů opačných.

Chirurgické výkony

Medicína nabízí trans klientům širokou řadu chirurgických a plastických zákroků. V této kapitole budou stručně popsány zákroky, kterými mohou trans klienti projít při procesu tranzice.

1. Mastektomie a úprava poprsí

Mastektomie je jedním z častých chirurgických zákroků pro FtM klienty upravující hrudník, respektive redukce ženského typu prsu na mužský. „Pro FtM pacienty je zmenšení prsů obvykle prvním (a často posledním) chirurgickým zákrokem, jehož smyslem je zlepšit vystupování pacienta na veřejnosti v mužské roli.“ (Staněk, 2012, s. 25) Ženská ňadra bývají v tomto případě zdrojem velkého traumatu, kterému se může prostřednictvím tohoto zákroku předejít. Mastektomie může proběhnout současně se začátkem hormonální terapie a je pro ni potřeba povolení odborné komise, která bude více rozebrána u operací genitálu.

Naopak u klientů MtF dochází ke zvětšení poprsí v případě, že nedojde k dostatečné reakci prsní žlázy na hormonální terapii. Je samozřejmé, že každý jedinec může nakládat se svým tělem, jak uzná za vhodné a pokud není spokojen s reakcí hormonální terapie na prsní žlázy, může zvětšení poprsí taktéž podstoupit.

2. Operace genitálu

V rámci této práce, která se primárně zaměřuje na problematiku transgender jedinců v dětském a adolescentním věku, nebudou rozebírány konkrétní chirurgické techniky spojené s přetvořením vnějších pohlavních orgánů, jelikož se tyto zákroky dějí a

adolescentů netýká. Na tomto místě bude pozornost zaměřena na procesy a postupy spojené s operativními zákroky na vnějších pohlavních orgánech. Pro absolvování chirurgické změny pohlaví je potřeba potvrzení Odborné komise pro provádění změny pohlaví transsexuálních pacientů (dle Ministerstva zdravotnictví, dále „komise“), která hodnotí, zda klient splňuje stanovená kritéria opravňující k provedení takové operace.

Na webových stránkách Ministerstva zdravotnictví se uvádí, co je potřeba doložit k jednání komise pro kladný verdikt. Kromě potvrzení všech legislativních podmínek zmíněné v kapitole „Úřední tranzice a legislativa“ je třeba doložit písemnou žádost pacienta, doporučení ošetřujícího lékaře (sexuologa), doporučení klinického psychologa potvrzující diagnózu a doporučení změny pohlaví a všechny tyto dokumenty nesmí být starší než tři měsíce ke dni jednání komise⁴.

Podmínkou pro oficiální změnu pohlaví je nutné podstoupit chirurgický zákrok zamezující reprodukční schopnost. Změna pohlaví na úřední dokumentaci může být realizována i bez operace vnějších pohlavních orgánů. Možností je podstoupit jiné zákroky, které zamezí reprodukční schopnosti, aniž by došlo k rekonstrukci vnějších pohlavních orgánů. V případě jedinců FtM to zahrnuje hysterektomii, což je chirurgický zákrok odstraňující dělohu a vaječníky a v případě MtF orchiektomii, což je chirurgický zákrok odstraňující varlata. V obou případech musí jedinec předstoupit před výše zmíněnou odbornou komisi, která mu pro úkon dá schválení. Rekonstrukce vnějších pohlavních orgánů však se zamezením reprodukční schopností přímo souvisí.

2.3.3 Sociální tranzice

Sociální tranzice je nepostradatelnou součástí každého trans jedince. Proces nespočívá pouze ve vnější prezentaci sebe sama, ale také ve zlomu ve vnímání společnosti. Sociální tranzice je velmi komplexní proces a má zásadní vliv na psychické zdraví trans osob, neboť umožňuje žít v absolutním souladu se svou genderovou identitou, a to jak v soukromém, tak i veřejném životě. Vliv na psychické zdraví nemusí být jen pozitivní, jelikož se trans lidé mnohdy potýkají se sociální izolací vyvstávající z předchozího nepochopení a neakceptace, což může představovat značnou komplikaci nejen pro úspěšný

⁴ Internetové stránky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/2021/08/Zmena-pohlav%C3%AD-transsexu%C3%ADch-pacientu.pdf>

proces sociální tranzice. Tento proces „zvenku“ můžeme považovat za úspěšný ve chvíli, kdy trans jedinec naráží na akceptaci a nepochybní přijetí ze strany okolí.

Je důležité zdůraznit, že úspěšný proces sociální tranzice patří na přední příčky přání téměř všech transgender jedinců, jelikož hlavní posláním celé tranzice je žít v úplném souladu s vlastní genderovou identitou, čemuž postoj okolního prostředí značně přispívá.

Na prvotním začátku celé sociální tranzice musí proběhnout tzn. vnější coming out. Coming out může být i vnitřní, týká se zvědomení si sebe sama a své genderové identity. Vnější coming out je pak sdělení o své genderové identitě směrem k okolním lidem. Jedná se o nezbytnou součást sociální tranzice. Jedná se o proces, který je naprosto v kompetenci každého jedince a v případě coming outu jinou osobou se jedná o absolutní narušení soukromí a může vést k zásadním obtížím při další cestě každého jedince.

Součástí sociální tranzice je také změna rodu, jména a vizáže. Jelikož je český jazyk silně genderovaný, jedná se o proces (zejména pro okolí) velmi náročný a je potřeba poskytnout všem aktérům dostatek času a pochopení v případě nechtěného přeroku.

Fáze, kdy okolí nijak nezpochybňuje identitu daného jedince a identita určována okolím je v souladu s identitou daného jedince, se označuje jako tzn. passing. Není to však fáze automatická, někteří trans lidé bohužel této fáze nikdy nedosáhnou a některá trans lidé to ani ke spokojenosti nepotřebují. Naopak úmyslné jednání proti vlastní identitě daného trans jedince, oslovování ve starém rodě, starým jménem a celkové poukazování na identitu, která není v souladu s jeho vlastní identitou, můžeme považovat za projev transfobie.

2.3.4 Tranzice u dětí a dospívajících

U dětí a dospívajících probíhá celý proces tranzice v souladu s věkovými zvláštnostmi každého jedince. Z předchozího textu jasně vyplývá, že u dětí a dospívajících do věku 18 let není možná úřední změna pohlaví, jelikož dovršení plnoletosti je jedna z podmínek pro její naplnění. Stejně tak není možná změna operativní. Veškeré další úkony (a zejména ty medicínské) se řídí § 34 Zákonu o zdravotnických službách a podmínkách jejich poskytování. Ten uvádí, že „při poskytování zdravotních služeb nezletilému pacientovi je třeba zjistit jeho názor na poskytnutí zamýšlených zdravotních služeb, jestliže je to

přiměřené rozumové a volní vyspělosti jeho věku“. Proto se následující podkapitoly budou týkat psychoterapie, hormonální terapie a sociální tranzice s ohledem na děti a dospívající.

Psychoterapie dětí a dospívajících

Na prvním místě je uvědomit si fakt, že vývoj dětí a dospívajících je velmi dynamický proces, zvláště ten psychosexuální. Tím pádem je nutné brát v potaz fakt, že v průběhu terapie mohou nastat nejrůznější alternativy průběhu a identita jedince může nabrat úplně jiného závěru. Tato dynamika v celkové a zejména genderové identitě ukazuje také potřebu experimentování na různých místech genderového spektra, k čemuž by měla terapie dávat největší možná prostor. „Úkolem terapeuta pak není „vyléčit“ či napravit jeho nesprávnou identitu, ale pomoci mu uvědomit si její skutečnou podobu, ať je jakákoli.“ (Janošová, 2008, s. 243)

Janošová (2008) formuluje pět zásad terapeutické pomoci pro děti a dospívající:

1. Profesionální terapeuta

Terapeut by měl uznávat existenci genderového nesouladu jako komplexního problému, který se týká nejen dospělých, ale i právě dětí a dospívajících. Negativní postoj vůči uznání této skutečnosti ze strany terapeuta by vedlo k prohloubení klientových negativních plynoucích z jeho problému a mohlo by narušit další vývoj. Ačkoliv je taková charakteristika terapeuta důležitá pro každou formu terapie pro klienty v každém věku, pro problémy spojené s raným vývojem dítěte je důležité klást zvláštní důraz na splnění těchto požadavků.

1. Komplexní diagnostika pro řešení komplexní problematiky

Aby se terapeut mohl přiblížit k pochopení vnímání identity svého klienta, měly by být provedeny další vyšetření psychiatrického a psychologického typu.

2. Práce s rodinnými vztahy

Problémy spojené s hledáním vlastní identity často souvisejí s problematickými vztahy v rodině a „je možné, že se porucha pohlavní identity stala příčinou problematických rodinných vztahů, mohla však také vzniknout jako její důsledek“ (Janošová, 2008, s. 246). Je proto zásadní, aby se terapeut při terapii zaměřil právě i na rodinné vazby.

3. Podpora celkové psychické pohody

Terapie by měla cílit na celkový rozvoj psychické pohody klienta a pochopení daného problému. Proces by měl směřovat k sociálním vazbám i mimo rodinné prostředí, typicky na prostředí školní a obecně na vztahy s vrstevníky. Klient by měl mít možnost se setkat s dalšími lidmi, kteří se potýkají se podobným problémem, měl by dostat příležitost pochopit problematiku pohlavní identity a možnost pohovořit o svých pocitech s dalšími lidmi. To vše s respektováním věku a psychické zralosti daného klienta.

4. Spolupráce s rodiči

Pro rodiče je náročné zvládat problematiku genderové identity svého dítěte. Je potřeba, aby co nejlépe pochopili jeho podstatu a měli prostor pro získání co největšího množství informací. Současně je potřeba brát v úvahu, že v případě následné hormonální či jiné terapie vedoucí ke změně pohlaví u jejich potomka, jsou rodiče vystaveni obrovské změně. Terapeut by měl nabídnout podporu a v případě potřeby nasměrovat rodiče k vhodné terapii, která by jim pomohla v procesu přijetí a orientace v celé situaci.

Hormonální terapie dětí a dospívajících

Hormonální terapie u dětí a dospívajících je citlivé téma a nelze jednoznačně stanovit věkovou hranici pro její zahájení. Mezinárodní standard však uvádí šestnáct let jako vhodný věk spojený se souhlasem zákonných zástupců. Dle Weisse (2010) je však důležitější zohlednit psychickou a tělesnou připravenost jedince než jeho věk, a proto je nutné přistupovat k rozhodnutí o zahájení hormonální terapie u dětí a dospívajících individuálně a s řádnou opatrností.

Podle Weisse lze v případě dětí a dospívajících jako první krok zvážit blokační léčbu, která pozastaví či oddálí hormonální procesy, které jsou typické pro pubertální věk, čímž se může předejít některým fyzickým nežádoucím změnám. Tento postup umožňuje následně přistoupit k hormonální terapii až poté, co je jedinec řádně připraven jak po psychické, tak fyzické stránce a jedná se o zásah zcela vratný. Zároveň blokační léčba poskytuje čas pro

další psychoterapii. Aby mohla být nastavena blokační či následná hormonální léčba, musí být splněna následující kritéria (Janošová, 2008):

- Dospívající se projevuje v opačné genderové roli a má averzi ke genderové roli, která koresponduje s biologickým pohlavím.
- Jeho averze se stupňuje s přicházející pubertou.
- Rodina s terapií souhlasí a spolupracuje.

V období dětství a dospívání je jedinec ve velmi citlivé fázi vývoje, a proto je zásadní respektovat jeho individuální potřeby a brát je v potaz při načasování zahájení hormonální terapie.

Sociální tranzice u dětí a dospívajících

Vzhledem k faktu, že chirurgické zásahy u dětí a dospívajících nejsou proveditelné, což zároveň vylučuje možnost úřední změny pohlaví, je evidentní, že sociální tranzice představuje nejzásadnější s mnohdy jediný dostupný prostředek k tranzici, pokud tedy není u konkrétního dítěte či dospělého nastavena hormonální či blokační terapie. Pro děti a mladistvé se proces sociální tranzice primárně odráží v nejužším rodinném kruhu, který pro ně představuje významnou oporu. Skutečnosti, že se dítě nebo dospívající svěří svým rodičům s problémem souvisejícím s genderovou identitou a jejím případným nesouladem, vyplývá z vysoké míry důvěry, kterou ke svým rodičům má, a podpora a pomoc rodičů je v tomto případě naprosto zásadní. Rodina, případně nejbližší, jsou tak primárními činiteli sociální tranzice u dětí a dospívajících a bez jejich podpory může být sociální tranzice (a následně pak tranzice celková v případě plnoletosti a zájmu o tranzici medicínskou či úřední) značně problematická.

S ohledem na fakt, že rodina představuje klíčový a primární zdroj podpory, je nutné v průběhu tranzice dítěte či dospívajícího věnovat dostatečnou pozornost i jeho rodině a nejbližším, umožnit jim získat potřebné a odborné informace a současně jim poskytnout dostatek času pro jejich vstřebání.

Dalším (a zřejmě navazujícím) prostředím pro sociální tranzici dítěte či dospívajícího je prostředí školní. Do školy chodí různé děti s různými názory a postoji, které často přebírají od svých rodičů. Stejně tak se ve škole objevuje rozmanité spektrum zaměstnanců, ať už

pedagogických či nepedagogických pracovníků, kteří mají stejně tak zásadní vliv (nejen) na sociální tranzici daného jedince. V tomto směru může být tranzice ve škole opravdu náročná. Zásadním prvkem je spolupráce mezi rodiči trans jedince, ostatními rodiči, dětmi a školou, s důrazem na shovívavý, podporující a akceptující postoj na všech stranách, jelikož tranzice ve školním prostředí je náročná i pro okolí trans dítěte či dospívajícího.

3 Transgender žáci ve školním prostředí

V úvodu této kapitoly je nahlíženo na realitu transgender žáků a studujících v prostředí českých škol. Tato realita se zkoumá prostřednictvím výsledků z výzkumných šetření, která byla prováděna na školách a která zkoumají celkově problematiku LGBT+ v nejrůznějších sférách, i ve vzdělávání. Proto jsou výsledky těchto šetření relevantní pro tuto práci.

Dalším důležitým bodem kapitoly je legislativní rámec ovlivňující vzdělávání, zejména pak ten rámec, který chrání práva transgender žáků a studujících. Právní normy hrají klíčovou roli ve vytváření bezpečného prostředí pro všechny žáky a studující bez rozdílu, a proto je legislativa zásadní pro analýzu tématu transgender a vzdělávání.

Závěrečná část kapitoly pak vyhledává dostupná doporučení a metodické postupy pro školy, zejména na internetových stránkách Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a na internetových stránkách různých spolků a organizací zabývajících se problematikou LGBT+.

3.1 Problémy spojené s genderovou identitou ve školním prostředí

Tato kapitola se věnuje aktuálním proběhlým výzkumům věnujícím se transgender a celkově LGBT+ problematice, zejména pak výzkumy týkající se vzdělávání. Jednu z takových výzkumných zpráv vydala Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s. (PROUD) v Praze roku 2016.

Jedná se o celorepublikový výzkum homofobie a transfobie ve školním prostředí. Výzkum proběhl formou dotazníkového šetření, respondenty byli žáci a žákyně 8. a 9. ročníků základních škol, dále pak studenti středních škol napříč ročníci a ty, kteří dokončili střední školu v uplynulém roce – tedy v roce 2015. Počet respondentů byl 1314 a 39 % respondentů navštěvovalo gymnázium, 40 % střední odbornou školu, 13 % základní školu

a 7 % střední odborné učiliště. 1 % buď neinformovalo, nebo ukončilo studium v předchozím roce – to zpráva neuvádí. Věkový průměr respondentů byl 17 let a respondenti ve věku od 15 do 18 let tvořily tři čtvrtiny vzorku.

Téměř 2 % respondentů se identifikovalo jako trans. Zároveň ze šetření vyplynulo, že mezi pojmy „lesby, gayové, bisexuálové/ky a trans lidé“ si respondenti nejvíce nejsou jisti pojmem trans lidé, a to až v 15 %.

Pro účely práce jsou pak zajímavé výsledky se zaměřením na trans lidi. Téměř 10 % respondentů uvedlo, že mají rozhodně negativní vztah k trans lidem, dalších 10 % uvedlo vztah spíše negativní. Rozhodně pozitivní vztah uvedlo okolo 32 %, což je nejmenší počet ve srovnání s postojem respondentů k lesbám, gayům a bisexuálům/kám. 10 % respondentů uvedlo, že by jim vadilo chodit do školy s trans lidmi, 14 % by vadilo s nimi chodit do třídy a 23 % by vadilo sedět s trans osobou v lavici. Výzkumná zpráva také uvádí následující výsledek: „Pětina respondentů/ek slychala z úst vyučujících nadávky ve formě označení LGBT často a 7-8 % respondentů/ek zažívalo často situace, při nichž byla vyučujícími popírána existence LGBT lidí nebo byla přehlížena jejich problémová situace ve společnosti.“ (České školy pod lupou, PROUD, s. 8)

Další (aktuálnější) výzkumná zpráva odráží výsledky výzkumu RNDR. Michala Pitoňáka, Ph.D. a Mgr. Marcely Macháčkové s názvem „Být LGBT+ v Česku 2022“. Zpráva byla vydána v únoru 2023 a výzkum byl financován z programu Evropské unie Práva, rovnost a občanství. Kromě obsahově bohatém teoretickém základu předkládá výzkumná zpráva také řadu zajímavých zjištění v oblasti transgender žactva ve školním prostředí, přičemž se celá studie zakládala na online komunitním výběrovém souborů respondentů a kompletně vyplnilo dotazník 3429 respondentů, z nichž 73 byly trans ženy (2,1 %) a 214 byli trans muži (6,2 %). Studujících bylo 59 % z celkového výběrového souboru a dalších 18 % studovalo v posledních pěti letech, 23 % bylo nestudujících či studujících více než pěti lety.

Zpráva pak uvádí, že ve škole skrývají/skrývali svou genderovou identitu 40 % dotazovaných trans mužů a 32 % dotazovaných trans žen. 45 % trans žen a 47 % trans mužů uvedlo, že se jim jejich vrstevníci a spolužáci vysmívali a zesměšňovali je kvůli

jejich genderové identitě a posměch ze strany vyučujících a zaměstnanců školy potkalo 14 % trans žen a 20 % trans mužů.

Výsledky výzkumů ukazují absenci porozumění a relevantních informací o genderové rozmanitosti, případně genderového nesouladu, u dětí a dospívajících ze strany pedagogických i nepedagogických pracovníků a samotných žáků. Je evidentní, že je potřeba situaci adekvátně řešit, a to na celostátní úrovni. Dle organizace Transparent studuje v ČR zhruba 14173 transgender žáků a žákyň, z čehož 7804 navštěvuje první a 6589 druhý stupeň⁵. Transparent dále uvádí průměry na školu a třídu (při ZŠ), přičemž na školu to jsou 3 transgender studující a na třídu 0,3. Je zásadní, aby školy byly vedeny odbornými metodikami, které by jim poskytly směrnice k zařazení různých preventivních a intervenčních opatření. Tyto kroky by měly být zaměřeny na zvýšení povědomí, poskytnutí podpory a usnadnění začlenění trans žáků a žákyň do školního prostředí bez obtíží. Pro efektivní práci s metodikou by byla potřeba zavést i její závaznost vůči školám, dále pak odborné školení pro zástupce škol, například pro metodiky prevence a výchovné poradce, které by bylo formálně uznáváno a zaštitěno Ministerstvem školství. Tímto způsobem by se zajistilo celostátní vzdělání pedagogických pracovníků v problematice hladkého začleňování transgender žactva do školního prostředí.

3.2 Legislativa

Tato kapitola je zaměřena na důkladný rozbor legislativního rámce, který ovlivňuje vzdělávání dětí a dospívajících ve školách, se zvláštním zaměřením na otázky týkající se transgender problematiky a práv transgender žáků. Legislativa týkající se školství hraje zásadní roli ve vytváření bezpečného prostředí pro všechny žáky a studenty. Cílem je nahlédnout do právního kontextu a vytvořit jasné představy o chování učitelů a jiných pedagogických pracovníků vůči transgender žákům.

Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání

§ 2 Zákona o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (dále Školní zákon) jednoznačně zdůrazňuje zásady rovného přístupu ke vzdělávání pro všechny státní občany České republiky nebo občany jiného členského státu Evropské unie.

⁵ <https://jsmetransparent.cz/vzdelavani/pro-skoly/>

Takto postavený zákon přikazuje každému učiteli, nebo tomu, kdo poskytuje vzdělávání podle Školského zákona, poskytovat podporu a chránit práva každého žáka na rovný přístup ke vzdělání bez ohledu na jejich genderovou identitu. Tento bod Školského zákona dále uvádí, že je vzdělávání také založen na zásadách „vzájemné úcty, respektu, názorové snášenlivosti, solidarity a důstojnosti všech účastníků vzdělávání“. Tento bod není třeba komentovat, všichni účastníci vzdělávacího procesu by k sobě měli chovat vzájemnou úctu a respekt nehledě na genderovou identitu, respektive podle Školského zákona musí. Druhý bod tohoto paragrafu ukládá, že obecným cílem vzdělávání je (mimo jiné) „pochopení a uplatňování zásad demokracie a právního státu, základních lidských práv a svobod s odpovědností pro sociální soudržnost“. Sociální soudržnost, také sociální koheze spočívá v blahobytu společnosti, ve kterém „všechny její části zapadají do společenského celku, přispívají k němu.“ (Šafr, Bayer, Sedláčková, 2008, s. 253) Všechny části společnosti (tedy všichni lidé) do společenského celku zapadají bez rozdílu. Zákon stanoví jako cíl ve vzdělávání rozvoj schopnosti chápat a praktikovat sociální soudržnost, a proto je nezbytné, aby učitelé předávali žákům poznatky o rovnosti všech lidí ve společnosti bez ohledu na to, jak se identifikují z hlediska genderu. Při efektivním dosažení tohoto zákonem ukládaného cíle lze předpokládat výrazné rozšíření povědomí o problematice transgenderu ve srovnání s aktuální dobou (viz. předchozí kapitola o výzkumech). Díky tomu by také žáci procházející procesem tranzice během svých školních let měli mít značně usnadněnou tuto cestu v důsledku lepšímu porozumění ze strany školy.

§ 22b Školského zákona upravuje povinnosti pedagogických pracovníka, které mají významný vliv na podporu transgender žáka. Kromě toho, že každý pedagogický pracovník je povinen vykonávat pedagogickou činnost dle zákona, je dále povinen vytvářet prostředí, které respektuje rozmanitost a posiluje pozitivní klima ve škole. Zároveň má povinnost dle zákona chránit a respektovat práva každého žáka bez rozdílu a zamezit jakékoliv formě diskriminace a rizikového chování, dále chránit jeho bezpečí a zdraví. Každý pedagog musí vytvářet pro každého žáka takové prostředí, aby pro něj bylo bezpečné a podporující, což v situaci transgender žáka je více než potřebné. Další důležitou povinností každého pedagogického pracovníka je zachování mlčenlivosti ať už se jedná o osobní údaje, zdravotní stav, či kterékoliv poradenské intervence.

Podle § 29 Školského zákona mají školy a školská zařízení povinnost aktivně předcházet vzniku sociálně patologických jevů (dnes již známé jako rizikové chování), což zahrnuje i situace, ve kterých by mohli být transgender žáci vystaveni diskriminaci, šikaně nebo nepochopení ze strany spolužáků, které by mohlo mít zásadní vliv na duševní zdraví konkrétního transgender žáka. Školy mají dle zákona povinnost těmto situacím předcházet.

Školský zákon hraje klíčovou roli ve vytváření bezpečného a podporujícího prostředí pro všechny žáky a studenty neohledně na jejich genderovou identitu. Zákon přikazuje rovné prostředí ke všem bez ohledu, povinností pedagogů je implicitně takové prostředí vytvářet a předcházet diskriminaci a jiným formám rizikového chování. Další zákon, který může poskytnout nástroje k podpoře transgender žáků ve školách je Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů.

Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon)

Tento zákon, dále antidiskriminační, se zabývá ustanoveními, které vycházejí z Listiny základních práv a svobod a z mezinárodních smluv, například Úmluvy o právech dítěte, ve které je diskriminace řešena v první části, druhém článku. Také stanovuje právo na rovné zacházení a zákaz diskriminace ve vzdělávání a jeho poskytování, včetně odborné přípravy. Antidiskriminační zákon tak úzce souvisí s předchozím zákonem školským, který stanovuje povinnosti pedagogických pracovníků v rámci prevence diskriminace ve škole. Společně tak vytváří právní rámec, který ve školním prostředí naplňují pedagogičtí pracovníci a chrání tím žáky před jakoukoliv formou diskriminace.

Bod 4, § 2 antidiskriminačního zákona uvádí: „Za diskriminaci z důvodu pohlaví se považuje i diskriminace z důvodu těhotenství, mateřství nebo otcovství a z důvodu pohlavní identifikace.“ Z tohoto bodu jasně vyplývá, že přijímání transgender žáků a poskytování jim rovného přístupu ve všech oblastech je základním prvkem práva na nediskriminaci. Pokud by se tedy transgender žák setkal s diskriminačním jednáním ze strany učitele, které naplňuje skutkovou podstatu diskriminace dle antidiskriminačního zákona, jednalo by se o protiprávní jednání, které lze dle bodu 1 hlavy II. § 10 antidiskriminačního zákon napadnout soudně. Pokud by ani takovou formou nedošlo k nápravě a diskriminace by poškodila žákovu důstojnost, má žák (respektive jeho zákonný zástupce) právo, podle bodu 2, na

finanční náhradu nemajetkové újmy. Každý pedagog by se měl seznámit s těmito právními závazky, aby mohl vytvářet bezpečné prostředí pro všechny žáky a nechoval se vůči nim protiprávně.

Občanský zákoník

Za zmínku jistě stojí i § 79 Zákona č. 89/2012 Sb. Občanského zákoníku, který udává: „Člověk může pro určitý obor své činnosti nebo i pro soukromý styk vůbec přijmout pseudonym. Právní jednání pod pseudonymem není na újmu platnosti, je-li zřejmé, kdo jednal, a nemůže-li druhá strana mít pochybnost o osobě jednajícím.“

Tento paragraf občanského zákoníku, může hrát klíčovou roli například v případě sporu s rodiči transgender dítěte o jeho oslovení. V případě, že rodiče zaujímají odmítavý postoj vůči genderové identitě svého dítěte a nesouhlasí s používáním jiného jména nebo rodu, může být užitečné odkázat je právě na toto ustanovení. Jelikož pseudonym je záležitostí domluvy a při komunikaci vždy víme, kdo s námi jedná, je prokázáno, že používání pseudonymu platí tak, jak to zákon ukládá. Může to být cesta, jak rodiče trans žáka přesvědčit, aby svůj rigidně odmítavý přístup ke genderové identitě svého dítěte přehodnotili.

Paragraf může být užitečný i v pracovním prostředí, zejména při řešení konfliktů s kolegy. Pokud se v pedagogickém sboru vyskytne spor ohledně žákova oslovení, respektive pokud si žák přeje být osloven v souladu se svou genderovou identitou (která je jiná než jeho biologické pohlaví), může sloužit ustanovení jako právní opora v případě, že někteří kolegové odmítají respektovat žákovo přání. Zákon může poskytnout základ pro vyřešení sporu a dosažení respektu ke genderové identitě daného žáka.

Vyhláška o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých

§ 4a Vyhlášky č. 410/2005 Sb., konkrétně pak bod druhý, udává:

„Záchody a umývárny se zřizují odděleně podle pohlaví a musí být osvětleny a větrány.“ Na základě tohoto bodu by mohl být interpretován moment, kdy by například dívka vstoupila na toaletu určenou pro chlapce, jako porušení vyhlášky. Nicméně, v kontextu

aktuálních diskuzí o genderové rovnosti a problematice transgenderu může být situace složitější.

Pokud by se jednalo o situaci, kdy dítě identifikuje svůj gender jako chlapecký, ačkoliv biologické pohlaví je ženské, mohlo by být argumentováno, že má právo použít toaletu, která odpovídá identifikovanému genderu. Pokud by v tomto případě nebylo dodrženo právo na použití takové toalety, mohla by se situace interpretovat jako diskriminační jednání podepřené bodem 4, § 2 antidiskriminačního zákona. Jedná se však o situaci vyžadující nejen pečlivý právní, ale i etický rozbor a individualizaci každého případu, aby nedošlo k újmě všech zúčastněných osob.

Ministerstvo zdravotnictví předkládá však Návrh vyhlášky o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých a dětských skupin. Bod 1. přílohy č.1 k tomuto návrhu uvádí požadavky na hygienické zařízení: „Hygienické zařízení v zařízení pro výchovu a vzdělávání a provozovně pro výchovu a vzdělávání žáků musí obsahovat záchodové kabiny a pisoáry, vše napojeno na přívod tekoucí pitné nebo užitkové vody a na kanalizaci, umyvadla v předsíňkách záchodů, sprchy a pro žákyně starší 12 let hygienickou kabinu, vše napojeno na přívod tekoucí pitné a teplé vody a kanalizaci. Prostory hygienického zařízení musí být osvětleny a větrány.“

Návrh vyhlášky tedy ruší povinnost škol zřizovat oddělené toalety podle pohlaví. V tomto místě se může zdát rušení povinnosti oddělených toalet kontroverzní. Návrh vyhlášky pouze ruší povinnost, nenařizuje zřizovat společné toalety. Jedná se o možnost, nikoliv povinnost. V souvislosti s tímto návrhem pak může být snadnější odpovědět na otázku, zdali je bráno jako porušení vyhlášky případ, kdy dítě identifikující se jako chlapec, avšak biologické pohlaví má ženské, navštíví chlapeckou toaletu. Aktuálně Portál informačního systému ODok Úřadu vlády České republiky uvádí, že návrh vyhlášky má ukončené připomínkové řízení, nicméně žádné další informace o jejím postupu nepředkládá.

Vyhláška Ministerstva zdravotnictví o hygienických požadavcích na zotavovací akce pro děti

V průběhu školní docházky se žáci pravděpodobně setkají se Školou v přírodě, v rámci které si můžeme klást otázku týkající se ubytování dětí v souvislosti s tématem genderové identity. Dle **Vyhlášky o školských výchovných a ubytovacích zařízeních a školských**

účelových zařízeních (Vyhláška č. 108/2005 Sb.) je Škola v přírodě typem školského ubytovacího zařízení. V této vyhlášce (č. 108/2005 Sb.) nejsou však uvedena pravidla pro ubytování dětí. Nicméně § 8 **Zákona č. 258/2000 Sb.** (Zákon o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů) popisuje Školu v přírodě jako „zotavovací pobyt bez přerušování vzdělávání dětí“ a přistupuje tak ke Škole v přírodě jako zotavovací akci.

Vyhláška č. 106/2001 Sb. (Vyhláška Ministerstva zdravotnictví o hygienických požadavcích na zotavovací akce pro děti) pravidla pro ubytování dětí upravuje a to § 4 bodem 1 následovně: „Ubytování dětí se zajišťuje odděleně podle pohlaví s výjimkou případů, kdy se společným ubytováním vysloví souhlas zákonný zástupce dítěte.“ Vyhláška upravující ubytování dětí na Škole v přírodě udává jasný právní rámec, za jakých okolností může být ubytované dítě s dětmi v souladu se svou genderovou identitou. Nicméně stejně jako u problematiky školních toalet zde vyvstávají různé otázky, ať už pramenící opět z výše zmiňovaného antidiskriminačního zákona, či pramenící z potřeb a pocitů ostatních dětí, kterých by se ubytování týkalo.

Shrnutí teoretické části

Teoretická část práce se hlouběji zabývá klíčovými prvky problematiky transgender jedinců, zejména s důrazem na děti a dospívající. Snaží se poskytnout co nejkomplexnější pohled na definici transgenderu a zdůrazňuje zásadní rozlišení mezi biologickým pohlavím a genderovou identitou, což je v kontextu přijímání a podpory transgender jedinců nezbytné. Dále teoretická část zkoumá proces tranzice v kontextu České republiky, kde je rozebráno legislativní ukotvení procesu tranzice a také uvádí odlišnosti mezi tranzicí dospělých a tranzicí dětí a dospívajících, což je klíčovým faktorem při poskytování vhodné péče a podpory v různých věkových skupinách a zejména pak (pro účely práce) ve školním prostředí.

V práci jsou dále analyzovány problémy, kterým čelí transgender žáci ve školním prostředí na základě výsledků různých výzkumů a studií. Zmíněné studie a jejich výsledky ukazují na důraznou potřebu kvalitní metodické podpory, která by umožnila efektivní inkluzi transgender žáků a studentů ve školním prostředí, a nutnost vzdělávání v problematice LGBT+ ve školství jak pro pedagogy, tak pro žáky samotné.

I když existují zákony, které chrání práva transgender žáků a zakazují diskriminaci, konkrétní postupy pro učitele a vedení škol v případě přijímání (pro okolí) nové genderové identity, nejsou v zákonu explicitně uvedeny, ani z něj neplynou. Ačkoliv některé vyhlášky regulují oddělování pohlaví na toaletách či při ubytování na Škole v přírodě, tak otevírají mnoho otázek o právech a potřebách nejen samotných transgender jedinců, ale i ostatních žáků a žákyň. I z tohoto důvodu by metodika a jasný postup podpořený relevantními institucemi, jako je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy či Ministerstvo zdravotnicí, byla v této oblasti nezbytná.

Praktická část

4 Popis výzkumného šetření

Téma transgender žáků je čím dál tím aktuálnější a jak uvádí organizace Transparent – průměrně jsou na jedné škole tři děti⁶, které se identifikují jako transgender. Výsledky výzkumů, které jsou uvedeny v teoretické části práce, ukazují, že je zásadní problematiku transgender žáků a žákyň řešit na celostátní úrovni a zejména pak pomoc školám, aby zvládly situace spojené s inkluzí transgender žactva řešit tak, aby se dostalo oboustranné spokojenosti jak na straně školy, tak na straně samotných žáků. Samotná škola je totiž jednou z nejzásadnějších institucí v životě dítěte a má významný vliv na jejich vývoj. Proto je velmi podstatné, aby se snažila vytvářet takové prostředí, ve kterém se žáci budou cítit dobře, a to i za předpokladu, že si prochází procesem tranzice a hledáním sebe sama.

Praktická část je rozdělena na dvě části. První částí výzkumného šetření je obsahová analýza aktuálních metodických doporučení a nařízení, které se dotýkají tématu transgender žactva a studujících. Druhá část výzkumného šetření pak zkoumá a popisuje postup jedné školy, která má s inkluzí transgender žáka zkušenosti. Zkušenost je nezastupitelným prvkem pro učení a inspiraci, jelikož jak dobré, tak i špatné zkušenosti poskytují cenné poznatky, ač víme, že do procesu vstupuje řada proměnných, které dělají z každého případu jedinečný. Dobrá zkušenost inspirace, zatímco špatná zkušenost slouží k poučení s z chyb,

4.1 Vymezení cílů

Cílem výzkumného šetření je detailně analyzovat a popsat jednak aktuální a dostupná metodická doporučení a nařízení dotýkající se tématu transgender žáků a studujících, a jakým způsobem vybraná škola pracovala s tranzicí daného žáka bez příslušné podpory na státní úrovni. Výzkumné šetření má pak potencionální význam ve dvou rovinách. První rovina je deskriptivní a vychází z výše uvedeného cíle. Druhou rovinu můžeme nazvat praktickou, jelikož výsledky výzkumu přinesou jisté metody, poznatky a inspiraci, které mohou školy využít při případné vlastní zkušenost s inkluzí transgender žáka a tím zajistit bezpečné a klidné prostředí pro samotného žáka a také pro všechny, kdo se na celém

⁶ <https://jsmetransparent.cz/vzdelavani/pro-skoly/>

procesu budou podílet. Celé šetření není tedy pouhou retrospektivní interpretací minulých událostí, ale má nemalý význam pro současnou a budoucí pedagogickou praxi.

4.2 Metodologie

První část výzkumného šetření se zaměřuje na **obsahovou analýzu metodických dokumentů a nařízeních**, která se dotýká tématu transgender žactva a studujících. „V obsahové analýze dochází ke zkoumání textů (obrazů) s ohledem na několik vybraných znaků, jejichž výskyt je zachycován.“ (Dvořáková, 2010, s. 97) Obsahová analýza uspořádává a odhaluje informace v písemných materiálech nejrůznějšího druhu (Sociologická encyklopedie).

Druhá část výzkumného šetření se zaměřuje především na hlavní cíl práce a to, zjistit a věcně popsat zkušenost jedné základní školy s řešením situace související s tranzicí jejího žáka. Vzhledem k tomuto cíli je pro výzkumné šetření použita kvalitativní strategie, konkrétně **případová studie**, která umožňuje získat komplexní náhled na celou situaci a tím naplňuje i druhou vytyčenou rovinu definovanou v cílech výzkumného šetření, a to interpretovat metody a zkušenosti, které mohou využít další školy do doby, kdy nebude vytvořena celostátní metodická podpora. „Předpokládá se, že důkladným prozkoumáním jednoho případu lépe porozumíme jiným podobným případům.“ (Skutil, 2011, s. 109)

Skutil (2011) uvádí typy případových studií dle Hendla (2005), přičemž výzkumné šetření v této práci stojí na pomezí **osobní případové studie** a **studiem sociálních skupin**, kdy na úrovni osobní případové studie provádí podrobnou deskripci jednoho případu. „Zkoumají se možné příčiny, determinanty, faktory, procesy a zkušenosti, které přispěly k dané události.“ (Skutil, 2011, s. 110). Na úrovni studia sociálních skupin je pak u tohoto šetření prováděno zkoumání rodiny, školy a třídy jakožto sociální skupiny.

Dle Švaříčka a Šed'ové (2007) je pro kvalitativní výzkum charakteristické trojí vymezení a to: výběr tématu, analýza a interpretace dat a závěry z výzkumu. Takový sled výzkumných událostí ponese i toto výzkumné šetření.

Někteří kritici tvrdí, že kvalitativní výzkum nelze brát za objektivní zobecnitelnou metodu sběru a interpretaci dat. „Když však dodržíme určitá pravidla, můžeme v pedagogice objevit nové, statisticky neviděné jevy, které zásadním způsobem ovlivňují výchovně-vzdělávací

procesy.“ (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 28) Výzkumné šetření týkající se transgender problematiky ve školním prostředí rozhodně neviděné jevy přináší a zásadním způsobem dokáže ovlivnit výchovně-vzdělávací procesy ve škole, jelikož přináší řadu metod, poznatků a zkušeností, které umožňují vytvářet bezpečné prostředí ve škole jednak samotným žákům procházející si procesem tranzice, a zároveň pedagogickým i nepedagogickým pracovníkům, kteří je touto cestou provází na území školy a mají fundamentální vliv prožívání celé situace.

Pro výzkumné šetření je zvolena metoda *polostrukturovaného rozhovoru*. Volba metody vyvstala ze samotného cíle důkladně popsat a prozkoumat daný jev. Rozhovor je sestaven z předem připravených otázek, kterých se tazatel drží, nicméně samotné odpovědi respondenta mohou otevřít další témata a oblasti, které mohou zkoumaný jev popsat nebo vysvětlit více do hloubky, což může přinést pro výzkumné šetření důležité závěry.

4.3 Výběrový soubor

Pro obsahovou analýzu metodických doporučení a nařízení byly vybrány celkem čtyři dokumenty:

- *Národní akční plán pro duševní zdraví 2020-2030*⁷
- *Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2023-2025*⁸
- *Rozvoj duševní pohody u transgender klientů*⁹
- *Duhová příručka pro vyučující: Jak přispívat k bezpečnému a zdravému klimatu v prostředí školy na příkladu homofobní šikany*¹⁰

Národní akční plán pro duševní zdraví 2020-2030 a *Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2023-2025* jsou dokumenty vydané Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT). *Rozvoj duševní pohody u transgender klientu* je dokument vydaný spolkem Transparent.

⁷ <https://mzd.gov.cz/narodni-akni-plan-pro-dusevni-zdravi-2020-2030/>

⁸ <https://www.msmt.cz/file/60591/>

⁹ <https://jsmetransparent.cz/wp-content/uploads/2022/07/rozvoj-dusevni-pohody-u-transgender-klientu.pdf>

¹⁰ <http://proud.cz/vzdelavani.html>

V rámci následného výzkumného šetření byla vybrána jedna základní škola, která se nachází v centrální části Prahy. Jedná se tedy o městskou školu s kapacitou 700 žáků. Klíčová charakteristika je zkušenost této školy se situací, ve které z jejich žáků začal procházet procesem tranzice během své školní docházky. Právě ona zkušenost byla jedinou předem stanovenou vlastností, kterou musí zkoumaná škola splňovat. Nutno podotknout, že žák, který začal ve škole řešit svou tranzici, v tu dobu navštěvoval první stupeň ZŠ. Kromě toho je třeba zmínit, že vybraná škola disponuje plným zastoupením školního poradenského pracoviště, a to včetně speciální pedagožky a školní psycholožky. Plné zastoupení školního poradenského pracoviště nebyla predikovaná vlastnost, ale vzhledem k citlivosti šetřeného tématu může mít zásadní vliv na výsledky šetření.

Škola byla vybrána na základě rozhovoru matky daného žáka v pořadu, který se zabývá transgender tematikou a jednou rubrikou tohoto pořadu jsou rozhovory s rodiči, jejichž dítě si prochází/procházelo procesem tranzice. Jedná se o pořad V Tranzu, jehož moderátorkou je Lenka Králová, a je volně dostupný na platformě YouTube. Matka v tomto rozhovoru vypráví o tranzici svého dítěte, přičemž odkazuje na kvalitní postup základní školy, kterou v tu dobu dítě navštěvovalo, avšak více její postup nerozebírá, rozhovor se zabývá spíše obecnými otázkami tranzice. Rozhovor se tak stal primární motivací pro to zkušenost prozkoumat a postup školy analyzovat.

Pro zajištění co nejdůkladnějšího vhledu do situace a interpretace výsledků výzkumného šetření byly provedeny rozhovory nejen s třídní učitelkou daného žáka, ale také s jeho matkou. Je zřejmé, že klíčovou rolí v tomto procesu sehrává právě třídní učitelka, která s žákem tráví významnou část dne a podstatně tak celý průběh ovlivňuje a může ho taktéž velmi detailně popsat.

4.4 Výzkumné otázky

4.4.1 Obsahová analýza dokumentů

Část výzkumného šetření, které využívá obsahovou analýzu dokumentů si klade následující výzkumné otázky:

1. Existuje obecně závazný dokument ukládající metodické pokyny pro školy při výskytu transgender žáka ve škole?

2. Jakým způsobem je interpretována problematika transgender žactva a studujících ve vybraných aktuálních a dostupných dokumentech?

4.4.2 Případová studie: zkušenost základní školy s transgender žákem

Výzkumné šetření sloužící k prozkoumání a deskripci zkušenosti si pak klade tři základní výzkumné otázky:

1. Jaká byla připravenost školy pro řešení situace s transgender žákem?
2. Jak probíhala komunikace rodiny a školy?
3. Jakým způsobem škola realizovala postup coming-outu konkrétního žáka?

Pro samotné výzkumné šetření byly posléze otázky více konkretizovány a roztrženy do třech kategorií následujícím způsobem:

- 1) Proces
 - a) Měla vybraná škola připravený plán pro případ, že by se s problematikou transgender žáků setkala?
 - b) Pokud ano, z jakých zdrojů čerpala pro jeho sestavení?
 - c) Pokud ne, z jakých zdrojů čerpala informace pro řešení situace daného žáka?
 - d) Pokud ne, byl po procesu s daným žákem nějaký plán vytvořen?
- 2) Vztah žák – rodina – škola
 - a) Jakým způsobem se škola dozvěděla o tranzici daného žáka a jaká byla reakce?
 - b) Jak rodina hodnotí postup školy?
 - c) Jakým způsobem komunikovala škola s rodinou?
 - d) Jaké měl žák možnosti pro komunikaci se školou? S kým sdílel své pocity, s kým komunikoval?
- 3) Práce s třídním, školním a pedagogickým kolektivem
 - a) Jaké obecné intervence škola zařadila pro hladký průběh coming-outu ve škole?
 - b) Byla zahájena specifická intervence s třídním, školním a pedagogickým kolektivem?
 - c) Kdo měl tranzici daného žáka primárně na starosti a kdo se na postupu přímo podílel?
 - d) Jaká forma komunikace probíhala mezi samotnými vyučujícími a vedením školy?

5 Průběh výzkumného šetření

5.1 Obsahová analýza dokumentů

Úvodní částí výzkumného šetření se stala obsahová analýza metodických doporučení a nařízení, které doporučují, případně nařizují intervence spojené s transgender žactvem a studujícími. V první části analýzy byla zvolena kritéria, na základě kterých byly dokumenty vybírány.

Kritéria pro obsahovou analýzu příslušných dokumentů sloužící k jejich výběru

1. Souvislost s problematikou genderu ve školním prostředí
2. Platnost příslušných dokumentů

Na prvním místě byla kontaktována Česká školní inspekce s dotazem, jestli existuje nějaká forma ať už závazného, nebo nezávazného dokumentu pro školy, které by se vyskytly v situacích řešení tranzice některého z jejích žáků. Česká školní inspekce na dotaz odpověděla, že je možné se ve věci obrátit na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, které vydává doporučení a metodické materiály v oblasti primární prevence.

Na základě doporučení od České školní inspekce byly prohledány stránky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a podle výše zmíněných kritérií dokumenty vyhledávány. Po vyhledávání byly nalezeny dva dokumenty, ve kterých byla zaznamenána souvislost s problematikou genderu a zároveň byl dokument aktuální. Jedná se o již výše zmíněný *Národní akční plán pro duševní zdraví 2020-2030* a *Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2023-2025*.

V další fázi byly vyhledávány dokumenty na stránkách spolků a organizací podporující práva LGBT+ komunity. Na úvod byl vyhledán seznam všech organizací podporující LGBT+ komunitu v České republice. Potřebné dokumenty byly pak vyhledávány u organizací a spolků, které měly k dispozici webovou stránku. Dokumenty, které splňovaly vytyčená kritéria, byly nalezeny na stránkách dvou organizací:

- Trans*parent, dokument *Rozvoj duševní pohody u transgender klientů*

- Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu, dokument *Duhová příručka pro vyučující: Jak přispívat k bezpečnému a zdravému klimatu v prostředí školy na příkladu homofobní šikany*

V okamžiku, kdy byly dokumenty nalezeny, byly analyzovány po obsahové stránce. Pro samotnou analýzu byla posléze vytyčena další kritéria, respektive byly určeny znaky, které byly v dokumentech vyhledávány.

Kritéria pro obsahovou analýzu příslušných dokumentů sloužící k jejich analýze

1. Problematika genderu, genderová identita, transgender
2. Škola, školní třída
3. Coming-out

Kritéria sloužící k analýze byla v dokumentech vyhledávána a jejich souvislost s výzkumnými otázkami byla zpracována do souvislé zprávy, která odpovídala na výzkumné otázky vztahující se k obsahové analýze příslušných dokumentů.

5.2 Případová studie: zkušenost základní školy s transgender žákem

Na počátku výzkumného šetření byly participantky kontaktovány prostřednictvím emailové schránky s prosbou o poskytnutí rozhovoru. Jak s matkou dítěte, tak s paní učitelkou probíhala naprosto bezproblémová komunikace. Participantky autorka informovala o tématu a poslání celé práce, o postupu samotných rozhovorů a poskytla jim k podpisu informovaný souhlas, které má autorka práce uschované a vzor informovaného souhlasu je uveden jako příloha.

Obě participantky souhlasily s poskytnutím rozhovoru při osobním setkání. Oba rozhovory tak mohly být se souhlasem respondentek nahrány, což jednoznačně napomohlo detailnosti v interpretaci výsledků výzkumného šetření. Vzhledem k časovému vytížení participantky učitelky muselo zpočátku dojít ke změně strategie, kdy jí autorka zaslala připravené otázky, ke kterým se paní učitelka detailně písemně vyjádřila. Autorka narazila na negativum písemně podaných rozhovorů, a to nemožnost pohotově reagovat na odpovědi a položit doplňující otázky. Proto nakonec došlo také k osobnímu setkání, na kterém byly znovu probrány a písemný text byl doplněn o důležité informace.

Po ukončení rozhovorů následoval důkladný proces přepisu jejich nahrávek, kdy byly záznamy přeměněny na detailní textovou podobu tak, aby se zachovala jejich doslovnost. Po dokončení přepisu byly samotné nahrávky okamžitě zničeny, což zajišťuje ochranu osobních údajů respondentek i dalších zmiňovaných osob.

Následovala fáze analýzy textové podoby rozhovorů, jejíž cílem bylo zodpovězení výzkumných otázek s ohledem na cíl celé práce. Před samotnou analýzu byly zvoleny znaky, které následně byly v rozhovorech vyhledávány tak, aby výsledná zpráva odpovídala výzkumným otázkám.

Znaky vyhledávané v rozhovorech

1. Metodologická podpora
2. Školní intervence
3. Komunikace
4. Kritická místa při coming outu

Dalším krokem bylo vytvoření souvislé zprávy na základě vyhledaných pasáží ve výpovědích. Zpráva odpovídá na výzkumné otázky a prezentuje klíčové informace, která byly získány během celého výzkumného šetření.

Závěrem výzkumného procesu bylo promyšleno, jaký potenciál mají získaná data a poznatky. Byla zvážena míra využitkování jednak v další pedagogické praxi a jednak také v dalších výzkumných šetřeních, kdy by šetření mohlo být rozšířeno různým způsobem.

6 Interpretace výsledků výzkumného šetření

6.1 Obsahová analýza dokumentů

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Metodická doporučení týkající se inkluze transgender žáků nenalezneme v žádné obecně závazné normě. Mezi strategické cíle Ministerstva školství (dále MŠMT) v Národním akčním plánu pro duševní zdraví 2020-2030 patří „zajištění toho, aby lidská práva osob s obtížemi v oblasti duševního zdraví byla plně respektována, chráněna a podporována“ (Národní akční plán pro duševní zdraví 2020-2030, MŠMT, s. 41). Pod tímto obecným cílem je řada dílčích cílů, mezi které patří taktéž zohlednění rovných příležitostí žen a

mužů v oblasti duševního zdraví. K naplnění cíle chce MŠMT zpracovat analýzu, „která se bude zaměřovat na genderové aspekty duševního zdraví a potřeb znevýhodněných uživatelů a uživatelék péče a jejich přístupu ke službám v oblasti duševního zdraví“ (Národní akční plán pro duševní zdraví 2020-2030, MŠMT, s. 41). Zároveň MŠMT uvádí, že bude formulovat doporučení na základě výsledků z analýzy, které budou cílit na zlepšení přístupu ke zdravotní pomoci v oblasti duševního zdraví. Jako odůvodnění uvádí výsledky výzkumů, které naznačují, že u osob ze znevýhodněných skupin (mezi které řadí i osoby, které řeší genderovou identitu) stoupá riziko vzniku onemocnění duševního charakteru zapříčiněné zejména pocitem jinakosti, který souvisí se sociálním vyčleněním. Termín plnění tohoto cíle je červen roku 2024.

Dalším dokumentem, který vydává MŠMT je Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2023-2025. V tomto dokumentu je uvedeno, že MŠMT vnímá zhoršování psychického stavu žáků a studentů, reflektuje zde nárůst osob, kteří řeší genderovou identitu a odkazuje na Národní akční plán duševního zdraví 2020-2030, což vzhledem k termínu naplnění jeho cílů dává smysl. V dokumentu se dále uvádí příprava modelu institucionalizace a stabilizace pozic školních psychologů a speciálních pedagogů pro co nejvyšší možnost jejich využitelnosti pro co největší množství žáků. Stejně tak jako v Národním akčním plánu duševního zdraví 2020-2030 se MŠMT zavazuje ke zpracování metodických materiálů ke genderově podmíněné šikaně.

Transparent, z.s.

Spolek Transparent je aktivní organizací, jejíž hlavním cílem je podpora práv a celkových společenských změn ve prospěch jednotlivců identifikující se jako trans či nebinární a intersex jedinců. V roce 2022 obdržel spolek akreditaci od Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, což mělo zapříčinit iniciaci v intenzivní edukaci pedagogů a jiných pracovníků škol v oblasti trans a nebinární problematiky. Kromě toho organizace provádí školení v jiných institucích, kde se zaměřují na odborné školení firem v oblasti tranzice na pracovišti. Aktuálně rozšiřuje své aktivity a spolupracuje na nových programech pro školy například ve spolupráci s filmovým festivalem Mezipatra a jejich programem Mezipatra na školách.

Dle aktuálních informací získané na akreditovaném kurzu Transgender žactvo a studující: inkluze ve školním prostředí připravuje Transparent metodické pokyny pro učitele, které by měly pomoc s inkluzí žáka procházející tranzicí. Prozatím lze na stránkách spolku najít obecný dokument, který nese název Rozvoj duševní pohody u transgender klientů z roku 2021, ve kterém popisují základní teoretické informace o trans a nebinárních identitách, dále pak uvádějí obecná doporučení o přístupu k trans a nebinárním osobám.

Mezi obecné zásady patří víra v legitimnost všech identit, respekt pro genderovou různorodost, podpora ve vytváření bezpečného prostředí a ochrana trans a nebinárních osob před jakoukoliv formou diskriminace a šikany, a to i v jejich nepřítomnosti.

Dále se nedoporučuje automaticky předpokládat naši schopnost určit genderovou identitu daného jedince (dále budou v práci všechna doporučení vztahována na žáky a školní prostředí) například na základě oděvu, účesu, líčení či jiného způsobu vyjádření, zároveň je vyloučeno žákovi vnucovat určitý gender na základě přechozích ukazatelů nebo našeho vlastního úsudku. Je klíčové respektovat vybrané jméno a rod žáka, a to i v případě, že se liší od toho uvedeného v oficiálních dokumentech. Odkazovat se můžeme na výše zmiňovaný občanský zákoník a zákon o pseudonymu. Dané jméno a rod je důležité používat i v komunikaci s ostatními žáky a pracovníky školy, i když daný žák není v danou situaci přítomen. Původní jméno a rod může pro žáka představovat zbytečnou dávku stresu, jedná se ve většině případů o minulost, ve které již nechtějí žít. Je vyloučeno původní jméno žáka s někým dalším sdílet. Dalším doporučením je zásadně se vyvarovat otázkám pramenícím ze zvědavosti, které nesouvisí s poskytováním výchovně-vzdělávací péče. Poslední bod doporučení popisuje zajištění snadného přístupu k toaletám a dalším místem rozdělených podle genderu a konzultovat s žáky jejich preferenci se souběžným zajištěním bezpečného užití preferovaných místností. V případě neznalosti některé z informací je nejvhodnější se zeptat, spekulace nebo vymýšlení složitých cest k získání potřebných informací může vést k trapné situaci pro učitele i žáka a mnohdy i k situaci pro žáka velmi bolestivé.

Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu, z.s.

Jak už samotný název organizace napovídá, Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu (dále PROUD) je občanské sdružení usilující o rovnoprávnost, uznání a diverzitu.

PROUD se zaměřuje na systémové transformace, včetně podpory adopce dětí stejnopohlavními páry a rozšíření institutu manželství pro všechny. Dalšími cíli organizace je eliminace homofobie a transfobie ve školách a jiných vzdělávacích institucích a pracovních prostředích. Podporuje také LGBT seniory a seniorky.

Sdružení má na svých internetových stránkách přístupnou složku „vzdělávání“, ve které se nachází zkoumaný dokument „Duhová příručka pro vyučující“. První část dokumentu je tzn. „Slovníček“, který vysvětluje základní pojmy související s LGBT. Mezi vysvětlované pojmy patří například i coming out, gender, genderová role, genderové stereotypy, gender queer, trans lidé a transgender. Příručka poskytuje stručné, ale věcné a pochopitelné vysvětlení všech pojmů. Samotné pochopení jednotlivých termínů může značně ulehčit celkovou práci s transgender žákem a jeho školním coming outem.

I přestože příručka obsahuje termíny spojené s transgenderem, je zaměřena na prevenci homofobie. Vzhledem k tomu, že homofobie zahrnuje nepřátelské jednání vůči lidem s homosexuální orientací, mohou být některá doporučení aplikována i na prevenci transfobie, tj. nepřátelského chování vůči trans lidem, protože obě formy představují negativní a nepřátelské postoje k odlišnosti druhých.

V teoretické části příručky jsou uvedeny různé formy homofobní šikany – „zesměšňující vtipy a komentáře, zesměšňující obrázky, pomluvy, nenávistná gesta, nadávky a výhrůžky, ignorování, vyčleňování z kolektivu, ničení a schovávání věcí, kyberšikana, pošťuchování, znemožnění volného pohybu, nucení do různých činností, fyzické napadení, sexuální obtěžování, homofobní jazyk“ (Duhová příručka pro vyučující, PROUD, s. 10). Zásadní část teoretické části příručky je odstavec o prevenci homofobie, který se dá aplikovat i na prevenci transfobie. PROUD uvádí, že zásadní význam při prevenci homofobie má jazyk, kdy může negativní prostředí a případné nebezpečí pro žáky, kterých se situace týká, vznikat na základě neadresného používání homofobního jazyka, respektive neadresného šíření nadřazenosti heterosexuality, případně podřizenosti homosexuality.

Nejzásadnější část celé příručky je kapitola ukazující příklady situací v praxi a praktické nápady, jak působit proti nebo při vzniku homofobní šikany.

Příručka na tomto místě přináší několik základních doporučení, která jsou klíčová pro podporu respektu vůči LGBT+ komunitě a pomáhají v působení proti nebo při vzniku šikany pramenící z nějaké formy negativního chování vznikající z nevraživosti k odlišnosti druhých. Prvním bodem je uznání práva jednotlivců na svobodném vyjadřování své sexuality a genderové identity a zároveň nedoporučuje popírat existenci LGBT+ identit. Dále zdůrazňuje důležitost respektování individuálních sexuálních preferencí, ovšem nedoporučuje exponovat konkrétní žáky. Exponování konkrétních žáků znamená, že necháme hovořit žáka/žákyni, o kterých víme, že jsou nejistí svou sexuální orientací či genderovou identitou, aby o tomto tématu pohovořili, protože „by o tom mohl/a něco vědět“.

Dalším bodem je vyvarování hodnocení různých sexuálních orientací a genderových identit a důležitost otevřenosti pro dialog a podporu. Pro prevenci vzniku homofobní šikany je taktéž důležité odmítat jakékoliv homofobní narážky, posměšky a vtipy (ať už v drobné či více úderné formě). Dalším důležitým aspektem je vedení samotných žáků k respektu k různorodosti, nevykreslovat heterosexuality jako „normální“ a homosexualitu jako „něco jiného“. Posledním bodem je uvědomění si, že v každé skupině může být někdo, kdo patří do LGBT+ komunity ať už z hlediska své sexuality nebo genderové identity, a také brát v potaz, že kdokoliv může mít rodiče či jiné blízké osoby, které do této skupiny patří.

Doporučení, které příručka dále přináší, ukazuje zásady vedení krizového či poradenského rozhovoru se žákem/žákyní v případě, že se vyučujícímu žák/žákyně svěří. Mezi zásady takového rozhovoru patří zajištění soukromí a bezpečného prostředí pro samotný pohovor, dále pak patřičné ocenění žáka – ukázat mu, že je velmi dobře, že se svěřil. Pokud se žák svěří vyučujícímu v oblasti, které učitel příliš nerozumí, je možné říct, že nemá dostatek informací pro to, aby žákovi/žákyni poskytl pomocnou ruku. Je však důležité, aby žák/žákyně cítil/a, že jeho/její situaci není vyučujícímu lhostejná, vyučující by měl na tomto místě jasně ukázat svůj podpůrný postoj a vytvořit takové prostředí, ve kterém by se žák/žákyně nebál/a vyjádřit své emoce. Ve chvíli, kdy žák/žákyně odkrývá svůj gender, který nekoresponduje s biologickým pohlavím, případně svou sexualitu, může být situace doprovázena silnými emocemi, kterým je doporučeno nechat volný průběh a v případě

potřeby je následně reflektovat. Další doporučení ve vedení krizového/poradenského rozhovoru je vyvarovat se podávání velkého množství rad, naopak je doporučeno více naslouchat a zároveň sledovat neverbální projevy v komunikaci daného žáka/žákyně a adekvátně na ně reagovat.

V rámci základních doporučení příručka uvádí doporučení pro školu jako celek, která mohou pomoci k vytvoření bezpečnějšího prostředí pro všechny žáky. Kromě faktu, že by škola měla mít ve školním řádu zmíněnou nulovou toleranci k jakékoliv formě nerespektu vůči různým skupinám, také zmiňuje veřejnou prezentaci respektujícího přístupu a umožnění pracovníkům školy se dále vzdělávat v otázkách týkající se homofobie. Jako zásadní uvádí nakládání s LGBT+ problematikou jako s běžnou součástí života a zařazování pravidelných sociometrických metod a dotazníků, které by mohly závčas objevit problém, který by se díky včasnému vyzorování dal snáz vyřešit. Posledním doporučením pro školy je přístupnost poradenského zařízení, a to přímou neanonymní formou, tak i nepřímou anonymní formou například prostřednictvím schránky důvěry.

Příručka popisuje krizové situace spojené s homofobní šikanou a uvádí, že při vzniku homofobní šikany je vhodné postupovat identicky jako při výskytu šikany obecně. „Jelikož je homofobní šikana a obtěžování úzce spjata také se sociálním klimatem a skupinovými normami, je potřeba pracovat s celou třídou pomocí intervenčního programu zaměřeného na homofobní šikanu.“ (Duhová příručka pro vyučující, PROUD, s. 17-18) Mezi krizové situace, které příručka popisuje, a zároveň se dají aplikovat i na problematiku transgender žáků a studujících jsou následující:

„Studující říká, že homosexualita není normální a přirozená, případně ji označuje přímo za nemoc.“

„Studující vyjadřuje antipatie k LGBT+ lidem a dalším lidem z jiných marginalizovaných skupin.“

„Studující akceptuje existenci LGBT+ lidí, ale nepřiznává jim stejná práva jako heterosexuálním a cisgender lidem.“

„Studující se posmívá, že má někdo LGBT+ příbuzné.“

„Studující vyjadřuje otevřeně homofobní postoje a argumentuje tím, že může mít takový názor, protože je svoboda slova.“

(Duhová příručka pro vyučující, PROUD, s. 19-20)

Příručka ke každé situaci uvádí postupy, které by měla škola, případně vyučující, aplikovat. Lze konstatovat, že příručka k takovým situacím přistupuje dost obecně a intervenční praktiky týkající se krizových situací zasazuje do obecné informovanosti studujících o problematice LGBT+ komunity. Pro označování homosexuality za nemoc doporučuje se studujícími provést diskuzi na téma „normalita“ a ukázat, že jinakost není důvod k takovému označování. Pro vyjadřující antipatie k LGBT+ lidem uvádí jako zásadní změnu postoje daného studujícího, případně celé skupiny. Mezi další doporučení patří zaměřit se na historický kontext rasismu a jeho projevy v různých historických etapách. Situace, kdy studující nepřiznává stejná práva jako heterosexuálním a cisgender lidem, by dle příručky, mohla vyřešit diskuze a poukázání na výsledky výzkumů ukazující nenarušenou osobnost u dětí vychovávané stejnopohlavním párem a zároveň doporučuje informovat prostřednictvím různých videí. Pokud vyučující řeší situaci, kdy se některý ze studujících posmívá někomu druhému, že má LGBT+ příbuzné, je dle příručky klíčové vyjádřit zásadní nesouhlas se zveřejňování sexuality či genderové identity někoho druhého a zároveň je klíčové se vymezit proti homofobním a jiným narážkám související s negativním postojem k LGBT+ lidem. Dále doporučuje shlédnutí dokumentárních filmů a tím studující informovat.

Na posledním místě příručka předkládá ukázkové aktivity do škol podporující vytváření respektujícího a empatického přístupu vůči LGBT+ lidem. Jedná se celkem o čtyři aktivity a všechny se tematicky hodí do problematiky související s transgender žactvem. První aktivita pojednává o coming outu, druhá přímo o trans identitě, třetí o stereotypech a předsudcích a čtvrtá o právech LGBT+ lidí v rámci celého světa. Aktivity jsou naplánovány 25-35 min, tudíž se hodí do klasických vyučovacích hodin. Jsou vytvořené pro žáky sedmých až devátých ročníků ZŠ, případně pro všechny ročníky SŠ.

V závěru lze konstatovat, že jak doporučené kroky poskytnuté spolkem Transparent, tak i Duhová příručka od organizace PROUD představují cenného průvodce pro jednotlivce ve školství, zejména pro učitele a vedení škol v péči o transgender a nebinární žáky. Zatímco

Transparent se zaměřuje především na poskytnutí obecných informací o trans a nebinárních komunitách a obecné práce s nimi, Duhová příručka se soustředí na prevenci homofobie, potažmo transfobie, ve školách a prostřednictvím obecných intervencí poskytuje praktické návody a postupy pro vytváření bezpečného, respektujícího, empatického a podpůrného prostředí pro všechny žáky. Udává také aktivity, které by takový přístup mohly vytvářet.

Je však zásadní si uvědomit, že ani jedna z analyzovaných příruček nezahrnuje kompletní specifická doporučení pro práci s transgender žactvem a studujícími, zejména v rámci interakcí s třídním kolektivem, rodiči a dalšími pedagogickými pracovníky.

MŠMT si stanovilo za cíl posílit duševní zdraví trans žáků a vypracovat nové metodiky. Na základě analýzy vybraných dostupných dokumentů pojednávajících o transgender problematice ve školách se ukazuje jako nezbytné, aby MŠMT reflektovalo jak myšlenku spolku Transparent, tak i doporučení obsažená v Duhové příručce organizace PROUD a aby začlenilo i výše zmíněnou práci s třídním kolektivem, rodiči, ostatními pracovníky škol atd.

Je třeba zdůraznit, že kromě dokumentů spolku Transparent a PROUD mohou existovat další materiály a doporučení různých organizací, které se zabývají problematikou transgenderu. Avšak na základě vyhledávání a analýzy se ukázalo, že právě tyto dva dokumenty poskytují zásadní přístup k této problematice, který by mohl sloužit jako základ pro další kroky ministerstva ve vytvoření nových metodik, které by posílily duševní zdraví trans žáků a školám by poskytly dostatečnou oporou.

Na základě analýzy metodických doporučení lze konstatovat, že školy nemají oficiální podporu pro řešení situací vycházejících z případné tranzice žáků, kteří je navštěvují. Avšak lze také konstatovat, že žáci, kteří si procházejí procesem tranzice, ve školách jsou a školy na průběhu jejich hladkého zařazení musí pracovat už nyní, ač bez metodické podpory.

6.2 Případová studie: zkušenost základní školy s transgender žákem

Interpretace výsledků výzkumného šetření sestává z odpovědí na výzkumné otázky. Pro zajištění ochrany osobních údajů respondentek a všech jedinců, kterých se situace týká,

jsou změněna jména na jména pracovní (výjimku tvoří MUDr. Hana Fifková). Pro žáka bylo zvoleno pracovní jméno Ondřej, žádná další jména nejsou zmíněna.

Na úvod bude ve zkratce popsána celá situace. Na zkoumanou základní školu chodí aktuálně již na druhý stupeň ZŠ Ondřej, který v prvním a druhém ročníku ZŠ školu navštěvoval jako dívka. Během prvního ročníku ZŠ se Ondřej během hry začal situovat do mužských rolí (role tatínka, bratra aj.) a mezi svými nejbližšími přáteli vystupoval jako chlapec i mimo hru. Mezi prvním a druhým ročníkem ZŠ se svěřil své matce, že kdyby se mohl znovu narodit, tak se chce narodit jako chlapec a v tu chvíli to začali společně s maminkou řešit. Během druhého ročníku ZŠ navštívili MUDr. Hanu Fifkovou, sexuoložku a psychoterapeutku, která se specializuje na dětskou sexuologii, a dokonce je předsedkyní dětské sexuologie Sexuologické společnosti České lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně. Mamince Ondry nešlo neprodleně přeskočit na mužský rod, zatímco paní doktorka k Ondrovi okamžitě přistupovala jako k chlapci a moc (nejenom) tím Ondřejovi a jeho matce pomohla. Paní doktorka mamince doporučila, ať s oficiálním řešením celé situace ve škole počkají a nejdříve si celou situaci ukotví doma. Až si Ondra sám rozhodne, že chce projít kompletním coming-outem ve škole, tak situace měla začít řešit dál a zároveň se nabídla, že do školy s matkou zajde a vše se tam pokusí s ní vyjednat. Ondřej se před koncem školního roku ve třetím ročníku ZŠ rozhodl, že už je ten čas a že to chce udělat co nejrychleji to jde. Nicméně paní doktorka má nějakou čekací lhůtu a maminka chtěla Ondřejovi vyjít co nejvíce a co nejrychleji vstříc, vzhledem k závažnosti rozhodnutí, které podnikl, tak se rozhodla, že to zkusí bez paní doktorky. Cítila, že by to v Ondřejově škole mohlo mít vcelku lehký průběh, a tak kontaktovala třídní učitelku s tím, že by tuto situaci chtěla začít řešit i na půdě školy. Ve škole se celá situace zvládla velmi dobře, a to zejména díky citlivému přístupu paní učitelky, která byla v té době Ondřejovou třídní učitelkou a respektujícím přístupu vedení celé školy. V celém případě vystupuje jako rodina pouze matka dítěte, otec se v řešení situace se školou nevyskytoval, proto není zmíněn.

1. Jaká byla připravenost školy pro řešení situace s transgender žákem?

Škola neměla připravený žádný interní metodologický plán pro případ, že by se s problematikou transgender žáků setkala. Celá situace byla však nová pro celou školu a

všechny její pracovníky. Žádný oficiální zdroj informací, jak s celou situací nakládat, k dispozici neměla. Informace, které měla k dispozici, pojednávaly pouze o samotné problematice transgenderu, což ani zdánlivě neřešilo problém, který musela řešit. Jednat ale musela. Až ve chvíli, kdy paní učitelce přišel email od paní doktorky Fifkové, ve kterém byly škole nabídnuty konkrétní kroky, které měly vést k dobrému přijetí, potažmo řešení, měla v ruce nějaké důvěrné odborné informace. Dopis přišel ale až po nějaké době, tudíž musela škola, a zejména pak paní učitelka, jednat intuitivně a hlavně neprodleně. Zároveň škola nevytváří žádný plán pro případ, že by situaci řešila znovu a bude se inspirovat ze zkušenosti, kterou již mají.

„Jak říkám, my jsme žádnou metodickou podporu neměli, pro všechny to byla nová situace, ale jednat jsme museli. A ačkoliv je za mě nenahraditelný osobní přístup a citlivé řešení s ohledem na individualitu každého žáka a celé třídy, rozhodně by mohla nějaká metodika existovat. Člověk by mohl někam nahlédnout, mohl by se inspirovat a obecné rady přizpůsobit potřebám konkrétního žáka.“ (rozhovor, paní učitelka)

Maminka získávala informace od jiné maminky, která již zkušenost s tranzicí svého dítěte měla. Kontaktovala ji, a kromě rad ohledně samotné situace byla odkázána na paní doktorku Fifkovou. Důležitou radu, kterou maminka reflektuje jako velmi přínosnou, je, že rozhodně nejdříve musí informovat rodiče Ondřejových spolužáků, než se celá situace začne řešit mezi dětmi.

2. Jak probíhala komunikace rodiny a školy?

Ve třetím ročníku ZŠ zavolala maminka do školy, že situaci Ondřejovy tranzice řeší a že se může stát, že ho někteří spolužáci budou oslovovat mužským rodem a že mu budou říkat Ondro, nicméně, že se s oficiálním coming-outem počká, dokud si to neurovnají doma.

„Ondra přišel pak v květnu ve třetí třídě, že už je ten čas a vybral si na to asi ten nejhorší moment. Já jsem v tu chvíli řešila vážné zdravotní komplikace, a navíc měla paní doktorka Fifková dlouhé čekací lhůty (což je pochopitelné), takže bychom museli čekat, než by tam šla s námi. Ale když jsem si uvědomila, jak těžké to pro Ondru musí celkově být a když už došel do fáze, že to chce rozjet i ve škole, chtěla jsem mu co nejvíce vyjít vstříc a šli jsme do toho bez paní doktorky. Cítila jsem, že by to ve škole, kam Ondra chodí, mohlo jít vcelku dobře, věřila jsem jí.“ (rozhovor, maminka)

Jelikož celá situace byla pro školu nová, byli všichni překvapeni. Nicméně se jednalo o přání dítěte a jeho maminky, což škola akceptovala. Paní učitelka připouští, že se na začátku pletla v rodech, ale snažila se o naprosté respektování Ondřejova přání. Dalo by se říct, že reakce na informaci, že si Ondřej prochází procesem tranzice, byla pozitivní a nikdo z pedagogů ani vedení školy neměli se situací problém.

Po celou dobu byla paní učitelka v kontaktu s Ondřejovou matkou, což byl hlavní komunikační kanál v souvislosti s Ondřejovou tranzicí. Paní učitelka dál komunikovala se školní psycholožkou, která byla Ondřejovi k dispozici, ačkoliv Ondra její služby nijak zvlášť nevyhledával.

„Určitě jednou z výhod je, že na škole působí školní psycholožka. Ondra o ní ví a je si vědom toho, že za ní může kdykoliv dojít, ale neměl potřebu toho využít. On s všechno chce řešit ideálně sám, má takovou povahu. Občas si ale říkám, že by potřeboval nějaký ventil, který by byl mimo mě.“ (rozhovor, maminka)

Maminka uvádí, že je s postupem školy naprosto spokojená. Celý proces hodnotí vesměs pozitivně, jako dobré uvádí, že si Ondřej nejdříve sám vykomunikoval situaci mezi svými nejbližšími přáteli a až ve chvíli, kdy byl sám připravený, tak se situace začala řešit i ve škole, kde pak vše probíhalo s naprostou spokojeností na straně maminky.

3. Jakým způsobem škola realizovala postup coming-outu konkrétního žáka?

Na samotném začátku, ve chvíli, kdy paní učitelka dostala informaci, že se bude na půdě školy řešit Ondřejova tranzice, se sama paní učitelka dostala do pozice, kdy informovala všechny kolegy i vedení školy, jelikož nikdo neměl s takovou situací zkušenost a ona byla první, kdo o celé situaci věděl. Nikdo nevěděl, jak na celou situaci reagovat a také nikdo nebyl „zdrojem informací“. Od vedení školy dostala paní učitelka důvěru a celou situaci začala řešit „sama“. Sama ne ve smyslu, že by jí nikdo nepomáhal, nebo jí nebyl oporou, ale ve smyslu hlavního aktéra, jelikož s dětmi na prvním stupni jakožto třídní učitelka tráví podstatnou většinu času a má tam zásadní vliv na celou třídu. Vedení školy k transgender problematice přistupovalo s velkým respektem a paní učitelka měla nejen ve vedení, ale i v celém pedagogickém kolektivu, maximální oporu. Byla v kontaktu i se školní psycholožkou, která byla v případě potřeby Ondřejovi, ale i komukoliv jinému, koho se situace nějakým způsobem dotýkala, k dispozici.

Ondřejovu tranzici měla tedy primárně na starost jeho třídní učitelka na prvním stupni. Dále se na postupu podíleli všichni pedagogičtí i nepedagogičtí pracovníci školy, ve kterých měla paní učitelka maximální oporu. V rámci řešení Ondřejovy situace se neobjevil žádný projev transfobie nebo jiné formy nevraživosti.

„Mezi kolegy panovala spíše zvědavost, jelikož to byla nová věc. Ke každému jsem si mohla přijít pro radu, pro pomoc s řešením konkrétní situace, nikdo neměl s Ondřejovou tranzicí žádný problém, všichni měli respektující přístup, a hlavně mi všichni byli opravdivou oporou.“ (rozhovor, paní učitelka)

Paní učitelka dále uvádí, že se snažila celou situaci ve třídě řešit hlavně v klidu, bez emocí a bez velkých diskuzí, protože se domnívala, že právě touto cestou se dá situace nejlépe zvládnout. Na začátku čtvrtého ročníku ZŠ se konaly třídní schůzky, na kterých vystoupila maminka Ondřeje a všem rodičům sdělila informaci, že Ondra je Ondra a že si prochází procesem tranzice. Část rodičů to již věděla, jelikož si situaci Ondřej vyjednal u svých nejbližších přátel sám, tím pádem jejich rodiče byli se situací seznámeni. Jiná část rodičů byla v šoku. Na třídní schůzku byla pozvána i školní psycholožka, což paní učitelka hodnotí jako pozitivní krok. Na třídních schůzkách byl prostor pro dotazy a rodiče dostali za úkol svým dětem situace Ondřeje vysvětlit. Maminka uvádí, že na samotných třídních schůzkách nedošlo k žádnému přímému projevu nevole, avšak se domnívá, že v některých domácnostech mohlo dojít k negativnímu podání situace dětem, jelikož některé děti na to nereagovaly úplně kladně. Většina žáků to však vzala dobře a následující dny už Ondřej byl Ondřej a nebyl s tím u většiny problém.

„Přímý problém s tím nikdo na třídních schůzkách neměl, ale co konkrétně se dělo v domácnostech, nevím. Některé dětičky to ale Ondřejovi dávaly „sežrat“, takže si myslím, že v některých domácnostech to vzbudilo negativní reakce. Některé maminky, které znám již řadu let a tykáme si, na mě poté nastoupily s tím, že jsem se zbláznila, že takhle malé dítě hodlám transformovat a že to prostě nemůže vědět. Na to jsem reagovala „A co jako nemůže vědět? Ty taky víš, že jsi žena, tak on prostě ví, že je kluk a ví to přibližně od svých tří let.“ Pro mě je to o dost věrohodnější, než kdyby to dával najevo až v pubertě, tam bych se obávala více.“ (rozhovor, maminka)

V rámci seznámení žáků s tematikou transgender osob poskytla paní učitelce maminku rozhlasovou hru „Můj bratr má princezna“. Jedná se o činohru pro děti pojednávající o pětiletém chlapci, který je rád vílou. Více teoretického seznamování s problematikou ve třídě neproběhlo. Probíhaly ale různé preventivní programy proti šikaně. Ve třídě šikana neprobíhala, ale jeden chlapec měl s Ondřejem problém, který se táhl až do dnešní doby (aktuálně chodí Ondřej do šestého ročníku ZŠ). Nejvíce pomohlo situaci řešit i s rodiči.

„Největší problém byl, že se děti ve třídě znaly již od mateřské školy, a proto dlouho Ondřeje znaly jako dívku s dívčím jménem, takže naprosto chápu, že je to pro ně těžké. Musí se dát čas i druhé straně, protože to není lehké jen pro samotného jedince, který si samotným procesem prochází, ale i pro jeho okolí. Je to sice nepříjemné a já dělala všechno proto, aby Ondřejovi bylo ve třídě dobře (a jsem přesvědčená o tom, že se o to snažila i paní učitelka), ale taky jsem dokázala pochopit, že to chce delší čas, než si všechno sedne.“ (rozhovor, maminka)

Co se týče praktických a organizačních intervencí, byl Ondřej začleněn do kolektivu chlapců, a to ze začátku hlavně při skupinových aktivitách, při tělesné výchově apod. Ve vzdělávacím procesu během hodin se naprosto respektovalo, že Ondřej je Ondřej, nicméně se záhy začal řešit problém toalet, kdy Ondřej musel chodit na dámské toalety, což už pro něj bylo ponižující, vzhledem k tomu, že je jinak brán úplně normálně jako chlapec. V této fázi se do situace vložila paní doktorka Fifková a poslala onen email, ve kterém školám dává zásadní doporučení, kdy klade důraz na důležitost Ondřejova vývoje jako chlapce se vším všudy – a tedy i s docházením na chlapecké toalety. Ondřejovo docházení na chlapecké toalety vzbuzovalo mezi chlapci spory, proto se rozhodlo, že Ondřej bude chodit zpočátku na toaletu při vyučovacích hodinách. To se časem také podařilo zlomit, aby nemusel Ondřej čekat na dobu, kdy zazvoní na hodinu. Další situace, která se musela vyřešit, bylo převlékání na tělesnou výchovu, případně převlékání do plavek během plaveckého kurzu. Ondřej začal dospívat relativně rychle, proto nebylo možné, aby se převlékal s chlapci, ale vzhledem k situaci nebylo možné ho ponechat v dámské šatně. Bylo Ondřejovi umožněno se převlékat v jiné místnosti a pokud to nebylo možné zařídit (například právě na plaveckém kurzu), převlékal se v jiné místnosti až po všech ostatních, aby měl klid.

„Spory, které jsem nejčastěji řešila v souvislosti s Ondřejovou tranzicí, spočívaly v pocitech chlapců, že je Ondřej chodí na záchody okukovat. Což se nakonec vyřešilo tím, že chodil ze začátku během vyučovacích hodin. Chlapcům jsem se snažila situaci vysvětlit a poté už to šlo celkem v klidu.“ (rozhovor, paní učitelka)

Paní učitelka využila k řešení celé situace ve třídě strategii rovnováhy. Snažila se najít rovnováhu mezi Ondřejem a třídou tak, aby se Ondřej necítil nijak výjimečný například tím, že má vyšší pozornost paní učitelky, a to zejména z důvodu, že by se ostatní žáci mohli cítit upozaděni, což by mohlo vyvolat další zbytečné spory. Zároveň ale Ondřej věděl, že má v paní učitelce oporu a že za ní kdykoliv může přijít.

„Co se tohoto týče, já jsem zaujala názor, že bude lepší, když se o tom nebude přehnaně mluvit. Když přece já i rodiče budeme celou situaci brát naprosto přirozeně a nebudeme z toho dělat žádné haló nebo problém, budou to děti brát stejně. Tento postup zdá se, že se vyplatil, jelikož situaci hodnotím tak, že proběhla poměrně hladce. A jako zásadní z celého procesu řešení Ondřejovi tranzice beru právě tu rovnováhu, o které jsme se bavily.“ (rozhovor, paní učitelka)

Na závěr obou rozhovorů dostaly respondentky stejnou otázku, a to, jestli by něco změnily, kdyby se v dané situaci vyskytly znovu. Na tyto otázky budou odpovědi reprezentovány citacemi:

„Myslím si, že jsme na to šli docela chytře a nic zásadního bych neměnila. Zásadní pro mě byla opora v paní doktorce Fifkové. Když tak nad tím přemýšlím, možná bych poslechla doporučení paní doktorky Fifkové a počkala na to, až by šla do školy se mnou. Možná by na mě někteří rodiče neútočili, že jsem se rozhodla zdemolovat své dítě. Nebo tam mohl být externí psycholog. Takže bych rozhodně nehodnotila jinak přístup školy, ale vlastně svoje urychlení. Obávám se ale, že takhle hladký průběh není standardem.“ (rozhovor, maminka)

„Mohli bychom celou situaci možná uchopit dříve a tím pádem být o to chytřejší. Nicméně to ale asi nejde říct takto jednoznačně, jelikož se jedná o malé děti a nikdy nemůžeme s jistotou říct, že se jedná o transgender. Určitě bych ocenila, kdybych od paní

doktorky Fifkové dostala email dříve. I když jsem dost věcí začala dělat sama přirozeně, určitě by se mi celá situace řešila lépe, kdybych hned od začátku měla v ruce nějaké vyjádření s jednotlivými kroky, které mám udělat. Také by bylo určitě lepší, kdyby paní doktorka přišla na třídní schůzky, což jsem pochopila, že se mělo dít. Situace se povedla vyřešit i bez toho, ale asi by se nám to prožívalo o něco jednodušeji.“ (rozhovor, paní učitelka)

Shrnutí praktické části

Obsahová analýza vybraných dokumentů ukázala, že neexistuje žádný obecně závazný dokument, kterého by se školy musely držet v případě, že by se setkaly se žákem procházející tranzicí. Existují však organizace podporující LGBT+ komunitu, které vytvářejí dokumenty poskytující obecný náhled na problematiku transgender osob. Organizace Transparent a Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu (PROUD) vytvořila dokumenty dotýkající se problematiky transgender žáků ve školách. Dokumenty vysvětlují problematiku transgender osob, udávají obecná doporučení pro komunikaci a práci s nimi a zároveň ukazují obecné strategie, které mohou předcházet vzniku homofobní a transfobní šikany. Ačkoliv jsou dokumenty zmíněných organizací kvalitním začátečním průvodcem situace tranzice ve školách, nejedná se o specifický návod pro školy, jak s takovou situací nakládat.

Navazující kvalitativní výzkumné šetření se zabývá analýzou a popisem zkušenosti jedné základní školy v Praze s řešením situace, kdy si některý z žáků prochází procesem tranzice. Význam výzkumného šetření je celkem dvojitý – jeden je právě již zmíněná deskripce a analýza a druhý zásadní význam spočívá v možné inspiraci v budoucí pedagogické praxi. Výsledky výzkumného šetření nejsou tedy pouhým popisem situace, ale mohou významně ovlivnit prožívání nelehké situace tranzice dalším dětem, rodičům a školám. Mohou také významně ovlivnit prožívání situace dětem, kterých se přímo tranzice netýká, ale vstřebávají ji skrz svého spolužáka. Na tyto děti a jejich rodiče se nesmí v souvislosti se zkoumanou tematikou zapomínat, jelikož i oni musí celou situaci pochopit a vstřebat.

Šetření je vedeno jako případová studie, kdy je zkoumaný jeden případ. Zkušenost s řešením tranzice ve škole byla jedinou nutnou charakteristikou vybrané školy. Metodou výzkumného šetření byly dva polostrukturované rozhovory vedené s matkou dítěte, které si prochází procesem tranzice, a s paní učitelkou, která byla v té době jeho třídní učitelkou. Celý proces se uskutečnil na prvním stupni. Pro rozhovory byly připraveny otázky, ovšem odpovědi na ně mohly otevřít další témata a vytvořit tak další otázky, jejichž odpovědi by měly význam pro výzkumné šetření.

Závěrečná zjištění podle struktury vytyčených znaků vyhledávaných v rozhovorech

1. Metodologická podpora

Škola neměla vytvořený vlastní metodický plán pro případ, že by se v ní řešila tranzice některého z žáků a po zkušenosti nemá v plánu takový plán vytvářet. Kdyby se v takové situaci ocitla znovu, vycházela by z vlastní zkušenosti. Nicméně paní učitelka uvedla, že vidí jako velmi přínosné, kdyby existovala metodická příručka, která by dala na celou situaci alespoň nějaký obecný postup, který by pak mohla přizpůsobit potřebám daného žáka.

2. Školní intervence

Ve škole pak byli nejdříve o celé situaci informováni rodiče na třídních schůzkách, kde vystoupila maminka žáka a rodiče se situací seznámila. Maminka i paní učitelka uvádějí, že by bylo velmi přínosné, kdyby na třídních schůzkách byla přítomna i sexuoložka, aby celá situace měla odborný podklad. Žákovi pak bylo umožněno chodit na chlapecké toalety, zpočátku během vyučovacích hodin, pro převlékání byla využívána jiná místnost než šatna a žák byl kompletně zařazen mezi chlapce v běžných aktivitách během výuky. Na Škole v přírodě a podobných akcí bydlel s chlapci na pokoji, stejně tak na plaveckém výcviku.

Jako zásadní uvádí paní učitelka strategii rovnováhy, při které vyhledávala balanc mezi žákem a celou třídou tak, aby se třída necítila upozaděna a zároveň aby se žák, kterého se tranzice týkala, cítil ve třídě bezpečně a věděl, že má v paní učitelce naprostou oporu. Dále pak paní učitelka považuje za důležitý krok považovat celou situaci za naprosto přirozenou, jelikož tak nastavuje obraz svým žákům, kteří to následně berou stejně.

3. Komunikace

Od začátku byla maminka v kontaktu s třídní učitelkou. Oporu měla paní učitelka i maminka v celém vedení i zaměstnanci školy, žák mohl navštěvovat školní psycholožku, což obě dámy udávají jako prospěšné. Ve třídě se řešily spory související s tranzicí, nicméně citlivý přístup k oběma stranám zajistil, že celkové prožívání celé situace bylo spíše pozitivní.

4. Kritická místa při coming outu

Ačkoliv celkové prožívání matky dítěte a paní učitelky jsou vykreslovány spíše pozitivně a výsledek celého procesu coming outu je úspěšný, v celém procesu se objeví místa, která se jeví jako kritická. Jedná se o třídní schůzky, problém s toaletami a negativní reakce některých spolužáků.

Třídní schůzky

Z rozhovorů vyplynulo, že matka i učitelka byly spokojené s výsledkem třídní schůzky, který splnil jejich očekávání. Matka uvedla, někteří rodiče vyjádřili s negativním postoj k situaci, ale i přes to vnímala schůzku jako zdařilou. Následně uvedla, že by bylo přínosné, kdyby na třídní schůzce byla přítomna i paní doktorka Fifková, která by rodičům celou situaci odborně vysvětlila. Je tedy na místě zdůraznit, že hodnocení třídních schůzek je subjektivní a pohled ostatních rodičů nemusel být na schůzce tolik pozitivní, jak celá situace byla vnímána z pohledu matky. Nicméně je pochopitelné, že matka třídní schůzky hodnotí tak, jak je vnímala, jelikož přinesly ve výsledku to, co si přála pro svoje dítě. Důležitým závěrem je, že nelze považovat takto zorganizované třídní schůzky jako univerzálně dobrou volbu pro všechny případy, avšak primárně by se situace s rodiči zřejmě řešit měla.

Toalety

Podle vyhlášky, která je zmíněna v teoretické části práce, mají povinnost všechny školy zřizovat toalety odděleně podle pohlaví. Tento fakt dělá z toalet kontroverzní položku v řešení situace transgender žáků. Jak ukázala případová studie – pro transgender žáky je zásadní, aby se mohli vyvíjet podle svého genderu, tj. chodit na toalety, které jejich genderu přísluší. To může uvádět do rozpaků žáky, kteří jsou situaci vystavováni z druhé strany. Mohou mít nepříjemné pocity, aniž by k samotnému žákovi přistupovali negativně, mohou mít jisté obavy – proto jsou toalety zařazeny do kritických míst při coming outu. Situace toalet je sporná, nicméně i neřešitelné věci se někdy zkrátka musí vyřešit a zkoumaná škola k tomu přistoupila, jak nejlépe dovedla.

Negativní reakce spolužáků

Reakce spolužáků mají významný dopad na prožívání celé situace. Z rozhovorů vyplývá, že se vyskytly určité negativní reakce, z nichž některé vzešly dokonce z výše uvedeného kritického místa – toalet. Jak pozitivní, tak negativní reakce jsou nedílnou součástí procesu. Na tomto místě je důležité si uvědomit, jak zdůraznila matka během rozhovoru, že tranzice žáka či žákyně není náročná pouze pro něj či pro ni, ale ovlivňuje celou třídu, ba i celou školu. Proto je nezbytné, aby všichni zúčastnění měli dostatek času na vstřebání, pochopení a reagování celé situace. Je proto klíčové přistupovat k této situaci citlivě, a to i s ohledem na ostatní žáky i personál školy.

7 Diskuse

Výsledky výzkumného šetření přinesly podrobnou analýzu dokumentů týkající se problematiky transgenderu ve školním prostředí a detailní popis zkušenosti jedné základní školy s řešením takové situace bez dostatečné metodické podpory. Výzkumné šetření plynule navazuje na teoretickou část práce, která ve svém závěru ukazuje, že situace pro české žáky hledající svou genderovou identitu není příliš příznivá. Zde vyvstává význam výzkumného šetření – každý žák by se měl ve škole cítit dobře a neměl by zažívat žádné příkoří. Výsledky výzkumů uvedené v teoretické části ukazují, že toto mnohdy není realitou.

Obě části diplomové práce poskytují důležité informace pro pedagogickou praxi. Teoretický výklad může pomoci těm, kteří se s tématem teprve seznamují, zatímco zkušenost přináší užitečné poznatky pro ty, kteří se s takovou situací již setkali, nebo jí aktuálně řeší.

Limity výzkumu spočívají zejména ve formě druhé části výzkumného šetření – případové studii. Jelikož je zkoumán jeden konkrétní případ, výsledky nelze jednoduše zobecnit. Co bude platit v jedné škole, nemusí platit v jiné. Každá škola je specifická a proto řešení takové situace bude vyžadovat trochu jiné intervence.

Důkazem může být diplomová práce Mileny Rulcové z roku 2020. Autorka se zde taktéž zabývala situací transgender žáka ve škole, která má své vlastní determinanty. V práci je zkoumaná inkluze žáka, který v té době teprve nastupoval do prvního ročníku základní školy. To přináší značné odlišnosti. Ve výzkumném šetření této diplomové práce (2024) je uváděn coming out během čtvrtého ročníku základní školy, což přineslo určité komplikace v souvislosti se spolužáky. Spolužáci již dlouhou dobu znali Ondřeje jako dívku a nebylo pro ně jednoduché najednou vnímat Ondřeje tak, jak si přeje. Bezpochyby to muselo být náročné i pro prvňáčky, nicméně se s daným žákem žáci seznámili až s touto informací, proto jejich vnímání je zcela jistě diametrálně odlišné. Autorka práce (2020) uvádí, že „obecné zásady školského inkluzivního přístupu jsou efektivní i v případě zkoumané „jinakosti“, kterou je fenomén transgenderu.“ (Rulcová, 2020, s. 75) Je otázkou, jestli to lze takto obecně říci, jelikož ve výzkumném šetření (2024) se naopak osvědčilo v této souvislosti téma příliš „neřešit“. Neřešit ve velkých uvozovkách, jedná se o nepoukazování

na jinakost a naopak hledání rovnováhy mezi samotným žákem a ostatními žáky. Může se zdát, že tato interpretace nepodráží význam inkluzivního přístupu, nicméně autorka práce (2024) vnímá rozdíl v tom, že při vynakládání úsilí pro určité jednání s trans žákem by se mohlo stát, že bude chybět určitá dávka energie pro jednání s ostatními, což vytváří nerovnováhu, která inkluzivní přístup podráží.

Obě práce se mohou vzájemně doplňovat. Autorka práce (2020) prováděla polostrukturované rozhovory i se členy školního poradenského pracoviště, což přináší doplnění pro tuto práci (2024). Na druhou stranu práce (2024) přináší doplnění o obsahovou analýzu nejrůznějších dokumentů a detailní popis legislativního rámce, který reaguje na obavy, které zkoumaná škola (2020) má vzhledem k transgender problematice. Jedná se zejména o obavy z WC, šaten a ubytování na různých školních akcích, které autorka uvádí jako zásadní. Zároveň ve zkoumané škole (2020) došlo k přítomnosti paní doktorky Fifkové, která přinesla spíše pozitivní efekt. V práci je uvedeno, že rodiče po schůzce s paní doktorkou odcházeli s informací, že transgender = transsexuál, což celou situaci značně stigmatizuje. Otázkou zůstává, jak by situaci pochopili rodiče v jiné škole, případně jestli by paní doktorka situaci vysvětlila jinak. I v tomto ohledu je důležité vzdělávat v problematice transgender, aby nedocházelo k takovému stigma.

V čem se zásadně práce shodnou jsou faktory, které působí na celý proces inkluze trans žáka. V obou pracích se objevuje zásadní vliv osobnosti žáka. V této práci (2024) se objevuje žák, který si v souladu se svou povahou chce spoustu věcí vyřizovat sám, není úzkostný například v souvislosti s používáním toalety, která je v souladu s jeho genderem. V práci (2020) se určitá úzkostnost projevuje. V souvislosti s tímto determinantem je evidentní, že právě v souvislosti s toaletami se budou využívat jiné přístupy, které obě práce také popisují. Dalším faktorem, který se v obou zkoumaných situacích objevuje, je rodina. Při řešení transgender problematiky u dítěte je zásadní zejména rodičovská podpora, která v obou případech byla pozitivní. Co se odlišuje, je rodič, který o problematice poskytl rozhovory – u práce (2020) to byl otec, u této práce (2024) to byla matka. Dalším, samozřejmým, faktorem je samotná škola, ve které v obou případech jako silný prvek celého procesu vystala třídní učitelka. Posledním faktorem je odborník, například lékař, který poskytuje odbornou podporu rodičům, pedagogům a možná i samotným žákům. Autorka (2020)

nepopisuje žádné negativní postoje vůči rodiči trans žáka na třídních schůzkách, jako tomu je v této práci (2024). Můžeme se domnívat, že s absencí negativních reakcí souvisí přítomnost paní doktorky Fifkové na třídních schůzkách, nelze to však považovat za určující faktor. Veškeré faktory se navzájem prolínají a nelze automaticky předpokládat pozitivní průběh inkluze transgender žáka, pokud se faktory dané školy budou většinou shodovat s faktory zkoumaných škol. Platí však pravidlo – kdo je připraven, není překvapen – a proto je zásadní vzdělávat o transgender problematice a ukazovat co nejvíce možných zkušeností.

Budoucí výzkum by se měl tedy zaměřit na zkušenosti různých základních a středních škol s touto tematikou a na jejich základě vypracovat metodickou podporu, která bude dostatečně obecná pro její široké využití, ale zároveň bude dost konkrétní pro její praktické využití v jednotlivých školách.

Závěr

Problematika transgender žactva a jejich coming outu byla pro autorku práce dlouhodobým tématem. Autorka věděla, že se jedná o neprobádané, avšak rychle do školství prostupující, téma. K samotnému tématu se musí určitým způsobem dospět a vypadá to, že naše společnost k němu dozrává. Situaci potvrzuje organizace Transparent, která uvádí, že aktuálně se v českých školách pohybuje kolem 14 173 transgender žáků¹¹ a poskytuje vyučujícím kurzy, které mají problematiku přiblížit. Autorka diplomové práce jeden takový kurz absolvovala a dospěla k názoru, že v tomto kontextu existuje tzn. „díra v systému“ a začala se o problematiku transgender žactva více zajímat. Průvodci ji byly dokumenty různých organizací (Transparent, Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu) a zkušenosti jednotlivých základních škol, neboť aktuálně neexistuje žádná obecně platná, případně závazná, metodika pro školy udávající konkrétní a specifické intervenční kroky a doporučení pro řešení tranzice některého z jejich žáků a vytváření rovnováhy mezi žáky.

V této fázi již probíhalo výzkumné šetření, kdy autorka nejdříve kontaktovala Českou školní inspekci (ČŠI), aby se ujistila, zdali opravdu neexistuje platná metodika pro školy v souvislosti s touto problematikou, jelikož se v tomto směru nabízí téma otevírat v metodickém kontextu, stejně jako se téma otevřelo například v souvislosti s vyšší četností žáků s odlišným mateřským jazykem a vytvořily se tak příslušné metodiky. ČŠI autorku odkázala na stránky Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), na kterých autorka našla dva dokumenty zabývající se problematikou genderu: *Národní akční plán pro duševní zdraví 2020-2030* a *Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2023-2025*. Tyto dokumenty byly analyzovány. Následně autorka analyzovala dostupné a aktuální dokumenty/příručky celkem dvou organizací (Transparent, Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu), které přibližují problematiku transgenderu obecně (případně i ve školním prostředí). Současně s tím pracovala na interpretaci zkušenosti jedné základní školy v Praze s tranzicí jejího žáka. Výsledkem tohoto výzkumného šetření se stala obsahová analýza celkem čtyř dokumentů a interpretace dvou polostrukturovaných rozhovorů.

¹¹ <https://jsmetransparent.cz/vzdelavani/pro-skoly/>

Obsahová analýza dokumentů ukázala, že školy nemají oficiální podporu v oblasti řešení genderové identity svých žáků. MŠMT ve svých dokumentech reflektuje nárůst osob, které řeší svou genderovou identitu a reaguje na to zavázáním se k zajištění plného respektu, ochrany a podpory lidských práv s obtížemi v oblasti duševního zdraví a zpracování analýzy zaměřující se na genderové aspekty duševního zdraví. Dále se zavazuje ke stabilizaci školních psychologů a speciálních pedagogů a ke zpracování metodických materiálů ke genderově podmíněné šikaně. Organizace a sdružení usilující o obecné zlepšení podmínek LGBT+ lidí se okrajově zaměřuje i na oblast školství. Sdružení Transparent v roce 2021 vydalo dokument *Rozvoj duševní pohody transgender klientů*, ve kterém se zaměřuje i na oblast vzdělávání. Dalším analyzovaným dokumentem byla *Duhová příručka pro vyučující* organizace Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu. Oba dokumenty se soustředí především na vytváření bezpečného prostředí. Dále pak uvádí obecná doporučení jako víru v legitimnost všech identit, respekt pro genderovou různorodost, zásadní nesouhlas k jakýmkoliv projevům nenávisti, homofobie a transfobie. Dalším obecným doporučením je informovat žáky o problematice genderu, transgender osobám a budovat respektující a empatický postoj.

Zkušenost jedné základní školy s coming outem jejího žáka je zpracována jako případová studie. Vybraná škola měla splňovat pouze jedno kritérium a to právě zkušenost s řešením tranzice svého žáka. V rámci takového šetření byly připraveny dva polostrukturované rozhovory vedené s paní učitelkou, která byla v té době třídní učitelkou žáka, který si prošel coming outem již na prvním stupni. Druhý rozhovor byl veden s matkou toho samého žáka.

V rozhovorech byly mapovány následující základní oblasti – metodologická podpora, školní intervence a kritická místa při coming outu. Výsledky rozhovorů ukazují, že škola neměla vytvořenou žádnou interní metodologickou podporu a situaci řešila přirozeně. Klíčovou osobou celé situace byla paní učitelka, která měla tranzici žáka na starosti a uvádí, že zásadním krokem, díky kterému hodnotí celou situaci jako zdařilou, je hledání rovnováhy mezi samotným žákem a zbytkem třídy, aby se ani jedna strana necítila upozaděna, nebo naopak upřednostňována. Komunikace v tomto konkrétním případě probíhala bezproblémově, zejména mezi matkou dítěte a třídní učitelkou, vedení školy dalo

paní učitelce veškerou důvěru. Zkoumaná škola disponuje školním psychologem, který byl všem stranám neustále k dispozici. Kritická místa se ukázala následující: třídní schůzky, toalety a negativní reakce některých spolužáků.

Závěrem je nutno konstatovat, že případová studie je výzkumné šetření jednoho případu, proto je velmi pravděpodobné, že řešení tranzice žáka bude v jiné škole mít diametrálně jiný průběh a tím pádem bude vyžadovat jiná řešení.

Obě části výzkumného šetření ukazují potřebu oficiální metodické podpory, která by byla dostatečně konkrétní a specifická pro potřeby jednotlivých škol. Nicméně by mělo jít o dost variabilní doporučení, aby si je jednotlivé školy mohly přizpůsobit své specifické situaci.

Jednou z možností, jak dosáhnout tohoto cíle, je vycházet ze zkušeností samotných škol a vzdělávat v problematice genderu, potažmo transgenderu. Jak je již v práci uvedeno, zkušenost je skvělým nositelem informace a zdrojem pro učení. Využití osvědčených postupů a sdílení know-how mezi školami může vést k efektivnímu řešení problematiky tranzice žáků a k rozvíjení bezpečného a respektujícího prostředí ve školách.

Jako klíčové pro řešení situace coming outu transgender žáků ve školách se jeví rovnováha a souhra všech zúčastněných. Rovnováha mezi žákem, který si prochází procesem tranzice, a ostatními spolužáky, neboť ti také čelí těžké situaci, která je pro ně mnohdy stejně náročná jako pro žáka procházející si tranzicí. Dále pak rovnováha mezi rodiči trans žáka, rodiči ostatních žáků a učiteli. Tato situace je náročná pro všechny zúčastněné, a to je třeba mít stále na paměti. Je zřejmé, že do celého procesu musí být zapojena řada osob, a úspěch celého procesu spočívá zejména v jejich spolupráci, toleranci a vzájemném pochopení – žáků, žákyň, pedagogů, vedení školy i rodičů. Pokud by selhala jedna ze složek, mohlo by to ohrozit celkový úspěch procesu.

Seznam použitých informačních zdrojů

Beňová, K., Goga, S., Gjuričová, J., Hromada, J., Kodl, P., Louženský, J., Nová, J., Otáhalová, L., Pechová, O., Procházka, I., Sokolová, V., Strachoň, M., Štěpánková, M., Walek, C., Wintr, J. (2007). *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR*. Praha: Úřad vlády ČR.

Brzák, T. (2021). *Přístup k trans a nebinárním studujícím v českých školách* [Diplomová práce]. Univerzita Karlova.

Dhedchawanagon, K., & Wiwatwongwana, R. (2020). The Study of Transgender Students in Boarding School. *Scholar*, 12(2), 216-228. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/study-transgender-students-boarding-school/docview/2802464956/se-2>

Doležalová, P., Heumann, V., Orliková, B., Hull, Rochelle, G., Pavlica, K., et al. (2021). *Rozvoj duševní pohody u transgender klientů. Poznatky a holisticky orientovaný terapeutický přístup*. Národní ústav duševního zdraví, Klecany. Dostupné z: <https://jsmetransparent.cz/wp-content/uploads/2022/07/rozvoj-dusevni-pohody-u-transgender-klientu.pdf>

Dreger, A.D. (2018). *Who takes transgenderism out of the mental illness category? The Guardian*. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/society/2018/jun/20/who-takes-transgenderism-out-of-mental-illness-category>

Dvořáková, I. (2010). Obsahová analýza/formální obsahová analýza/kvantitativní obsahová analýza. *Antropowebsin* 2/2010, 95-99.

Fifková, H., Weiss, P., Procházka, I., Cohen-Kettenis, P., Pfäfflin, F., Jarolím, L., Veselý, J., Weiss, V. (2008). *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*. Grada Publishing.

Foldynová, K. (2019). *Genderová preference hraček ve volné hře u dětí v mateřské škole* [Bakalářská práce]. Masarykova univerzita.

Ford, V., & Kling, R. (2024). *The advocate educator's handbook: Creating schools where transgender and non-binary students thrive*. John Wiley & Sons, Incorporated.

Gregorová, P. (2007). *Vyrovňávání se rodičů s transsexualitou potomka* [Diplomová práce]. Univerzita Karlova.

Géringová, J. (2011). *Pomáhající profese: Tvořivé zacházení s odvrácenou stranou*. Triton

IROZHLAS. (2018). Transsexualita je oficiálně nemoc. Světová zdravotnická organizace ji přeřadila. *IROZHLAS.CZ*. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/zdravi/transsexualita-svetova-zdravotnicka-organizace-transgender_1806202028_dp

Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. Grada Publishing.

Jarkovská, L. (2009). Školní třída pod genderovou lupou. *Sociologický časopis*, 45(4), 727-752.

Jarkovská, L. (2013). *Gender před tabulí*. Sociologické nakladatelství (SLON).

Jovanovičová, L. (2016). *Genderová identita u dětí* [Bakalářská práce]. Univerzita Karlova.

JSMETtransparent. (n.d.) JSMETtransparent. Dostupné z: <https://jsmettransparent.cz>

Kjaran, J. I. (2017). *Constructing sexualities and gendered bodies in school spaces : Nordic insights on queer and transgender students*. Palgrave Macmillan.

Kotková, P. (2022). *Právní aspekty změny pohlaví* [Disertační práce]. Masarykova Univerzita.

Melzerová, Z. (2020). *Právní úprava transgender osob* [Diplomová práce]. Veterinární a farmaceutická univerzita Brno.

Michl, T., Stookey, A., Wilson, J., Chiou, K., Raque, T. L., & Kracen, A. (2023). Trans Abroad: American Transgender Students' Experiences of Navigating Identity and Community While Studying Abroad. *Social Sciences*, 12(9), 472. <https://doi.org/10.3390/socsci12090472>

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. (2021). *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy>

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. (n. d.). *Změna pohlaví u transsexuálních pacientů*. Dostupné z: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/2021/08/Zmena-pohlav%C3%AD-transsexu%C3%ADch-pacientu.pdf>

Návrh vyhlášky o hygienických požadavcích na prostory a provoz zařízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých a dětských skupin (2023). <https://odok.cz/portal/veklep/material/ALBSCULCCA49/KORNCUPDSK1E>

Nicolazzo, Z. (2016). *Trans* in college: Transgender students' strategies for navigating campus life and the institutional politics of inclusion*. Taylor & Francis Group.

Oprailová, E. (2016). *Předškolní pedagogika*. Grada Publishing.

Pitoňák, M., Macháčková, M. (2023). *Být LGBT+ v Česku: Výzkumná zpráva*. Dostupné z: http://lgbt-zdravi.cz/WEB/wp-content/uploads/2023/02/BytLGBTQvCesku2022_report.pdf?fbclid=IwAR2eM98juVbn9GleOdcCjhcInft40Q_qYMLf1nLbKmmRuwq5qxyJ3pakJYM

Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu (PROUD). (2016). *České školy pod lupou: Celorepublikový výzkum homofobie a transfobie na školách v číslech a grafech*. Dostupné z: http://www.duhoveseminare.cz/sites/default/files/infografika_-_ceske_skoly_pod_lupou.pdf

Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu (PROUD). (2016). *Duhová příručka pro vyučující: Jak přispívat k bezpečnému a zdravému klimatu v prostředí školy na příkladu prevence homofobní šikany*. Dostupné z: https://ucimolgbt.praguepride.com/wp-content/uploads/2023/10/PROUD_Duhova-prirucka-vyucujicim_2016.pdf

Rulcová, M. (2020). *Transgender na základní škole v kontextu třídního a školního klimatu* [Diplomová práce]. Masarykova univerzita

Sklenářová, H. (2022). *Změna pohlaví z pohledu sociálního práva* [Diplomová práce]. Univerzita Karlova.

Skutil, M. (2011). *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál

Smetáčková, I. (2006). *Gender ve škole*. Praha: Otevřená společnost

Smetáčková, I. (2007). *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost.

Staněk, J. (2012). *Transsexualita a problém HSR*. [Diplomová práce]. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

Šafr, J., Bayer, I., Sedláčková, M. (2008). Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska. *Sociologický časopis*. 44(2), 247-269.
<https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2008/02/02.pdf>

Švaříček, R., Šed'ová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál

Úmluva o právech dítěte. Ve znění přijatém v ČR, zveřejněném ve Sbírce zákonů č. 104/1991 (1989). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-104>

Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky. (2018). *Implementační plán pro Mezinárodní klasifikaci nemocí a přidružených problémů, 11. revize, česká verze*. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/res/file/klasifikace/mkn/mkn-11-cz-implementacni-plan.pdf>

Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky. (n.d.). *Mezinárodní klasifikace nemocí a souvisejících zdravotnických problémů, 10. revize (MKN-10)*.

Dostupné z: <https://mkn10.uzis.cz>

Vágnerová, M., Lisá, L. (2021). *Vývojová psychologie: Dětství a dospívání*. Univerzita Karlova: Nakladatelství Karolinum

Vondrová, A. (2022). *Prožívání transgender žen*. [Diplomová práce]. Pražská vysoká škola psychosociálních studií

Vyhláška č. 106/2001 Sb. Vyhláška ministerstva zdravotnictví o hygienických požadavcích na zotavovací akce pro děti. (2001) <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-106>

Vyhláška č. 108/2005 Sb. Vyhláška o školských výchovných a ubytovacích zařízeních a o školských účelových zařízeních. (2005) <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-108#cast1>

Vyhláška č. 410/2005 Sb. Vyhláška o hygienických požadavcích na prostory a provoz řízení a provozoven pro výchovu a vzdělávání dětí a mladistvých (2005). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2005-410>

Weiss, P. (2012). Poruchy pohlavní identity. *Psychiatrie pro praxi*, 13(3), 104-106
Dostupné z: <https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2012/03/03.pdf>

Weiss, P. (2010). *Sexuologie*. Praha: Grada

Weiss, P., Fifková, H. (2010). Poruchy pohlavní identity v dětství a v dospívání. *Pediatric pro praxi*, 11(3), 174-176. Dostupné z: https://www.pediatricpropraxi.cz/artkey/ped-201003-0009_Poruchy_pohlavni_identity_v_detstvi_a_v_dospivani.php

Zákon č. 89/2012 Sb., Občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (2023). <https://www.podnikatel.cz/zakony/novy-obcansky-zakonik/uplne/#f4578949>

Zákon č. 198/2009 Sb. Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (2018). <https://www.podnikatel.cz/zakony/zakon-o-rovnem-zachazeni-a-o-pravnich-prostredcich-ochrany-pred-diskriminaci-a-o-zmene-nekterych-zakonu-antidiskriminacni-zakon/uplne/#f3987600>

Zákon č. 258/2000 Sb. Zákon o ochraně veřejného zdraví a o změně některých souvisejících zákonů (2001). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-258>

Zákon č. 301/2000 Sb. Zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů (2022). <https://www.podnikatel.cz/zakony/zakon-o-matrikach-jmenu-a-prijmeni-a-o-zmene-nekterych-souvisejicich-zakonu/uplne/>

Zákon č. 373/2011 Sb. Zákon o specifických zdravotnických službách (úplné znění) (2022). <https://www.podnikatel.cz/zakony/zakon-373-2011-o-specifickych-zdravotnich-sluzbach/uplne/#hlava2>

Zákon č. 561/2004 Sb. Zákon o předškolním, základním, středním vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) (2023). <https://www.podnikatel.cz/zakony/zakon-o-predskolnim-zakladnim-strednim-vyssim-odbornem-a-jinem-vzdelavani-skolsky-zakon/uplne/>

Zákon č. 634/2004 Sb. Zákon o správních poplatcích (2023). <https://www.podnikatel.cz/zakony/zakon-c-634-2004-sb-zakon-o-spravnich-poplatcich/uplne/>

Seznam příloh

Příloha 1 – Informovaný souhlas

Příloha 2 – Otázky z polostrukturovaných rozhovorů

Informovaný souhlas s poskytnutím výzkumného rozhovoru a jeho následným využitím pro účely diplomové práce Transgender žák v prostředí české základní školy

Podpisem vyjadřuji souhlas s následujícími body:

- Byl/a jsem informován/a o účelu rozhovoru, kterým je sběr dat pro potřeby výzkumu diplomové práce Denisy Menšíkové s názvem Transgender žák v prostředí české základní školy. Cíle výzkumu jsou popsat a prozkoumat, jakým způsobem vybraná škola pracovala s tranzicí jejího žáka bez příslušné podpory na státní úrovni.
- Bylo mi sděleno, jak dlouho bude rozhovor trvat a jaký bude mít průběh. Jsem seznámen/a s právem odmítnout odpovědět na jakoukoli otázku, případně do 3 dnů odmítnout účast na výzkumu.
- Souhlasím s nahráváním rozhovoru a jeho následným zpracováním. Zvukový záznam rozhovoru nebude poskytnut třetí straně a po přepsání bude vymazán. Transkripce bude přístupná pouze komisi u obhajoby diplomové práce, jinak nikomu až na části citovány v textu práce, který bude volně dostupný online.
- Byl/a jsem obeznámen/a s tím, jak bude s rozhovory nakládáno a jakým způsobem bude zajištěna anonymita i po skončení rozhovorů, která znemožní identifikaci mé osoby. Nikde nebude uvedeno mé jméno či jiné osobní údaje, díky kterým bych mohl/a být identifikován/a.
- Dávám své svolení k tomu, aby výzkumnice použila rozhovor pro potřeby své diplomové práce a některé části v ní může citovat, zvuková nahrávka a transkripce rozhovoru však bude po ukončení výzkumu smazána.

Datum:

Podpis respondenta:

Podpis výzkumníka:

Příloha 2 – Otázky z polostrukturovaných rozhovorů

Otázky z rozhovoru s paní učitelkou:

Jak dlouho působíte na zkoumané škole a jaké oblasti vzdělávání se na škole věnujete (jaký ročník ZŠ učíte, jaké předměty atd.)?

Byla pro Vás tranzice Ondřeje první zkušenost s problematikou transgender žactva? Byla to první zkušenost pro celou školu?

Jak jste se dozvěděla o tom, že žák ve Vaší třídě prochází procesem tranzice? Jaká byla Vaše reakce?

Jaký byl další postup? Dostala jste od školy nějaký připravený plán pro případ, že byste ve škole řešili takovou věc?

Pokud ano:

- Z čeho plán sestával? Odkud škola čerpala informace při jeho sestavování? Víte, jak je daný plán starý, kdy byl vytvořen?
- Změnila byste něco vy osobně na základě vaší zkušenosti na zadaném plánu?
- Došlo k nějakým změnám?

Pokud ne:

- Byl nějaký plán následně vytvořen?
- Shledáváte nějaký obecně platný metodický pokyn jako užitečný?
-

Jak tedy celý proces ve škole probíhal?

- Kdo se primárně o Ondřeje staral? Kdo zodpovídal za hladký průběh celého postupu?
- Jak došlo k samotnému coming-outu v třídním kolektivu?
- Došlo k nějaké specifické intervenci v třídním kolektivu? Pracovalo se nějak celkově s celou třídou? Jakým způsobem byla třída informována o problematice transgenderu, zdali vůbec.
- Pracovalo se nějak s celou školou? Zvýšila se informovanost ohledně tématu transgenderu v rámci celé školy?
- Pracovalo se nějak s rodiči žáků? Uskutečnily se nějaké speciální třídní schůzky, kde se problematika řešila i s rodiči?
- Pracovalo se nějak s pedagogickým kolektivem? Proběhla nějaká speciální schůze?
- V mém osobním dotazníku týkající se trans problematiky ve školách se jeden respondent vyjádřil, že ve škole, kde působí, řeší problematiku transgenderu v ohledu na toalet a tělesné výchovy. Jak toto bylo řešeno u vás na škole?

- Nastaly nějaké problémy? Ať už ze strany žáků, rodičů, či pedagogických pracovníků? Měl někdo (z kterékoliv skupiny) problém s Markovou tranzicí? Jak se tento osobní problém řešil?
- Docházelo k nějaké formě šikany ze strany žáků? Pokud ano, jak se to řešilo? Jak přijali fakt, že Ondřej prochází procesem tranzice?
- Jak si Ondřej vedl v celém procesu? Řešil své pocity s vámi, nebo i s někým jiným (např. se školním psychologem, výchovným poradcem atd.)?

Bylo vedení nápomocné? V čem konkrétně vás vedení školy podrželo? Pokud ne: V čem byste ocenila pomoc od vedení?

Byli nápomocní kolegové? V čem konkrétně vás kolegové podrželi? Pokud ne: V čem byste ocenila pomoc od kolegů?

Vy jste učila Ondřeje na 1. stupni. Aktuálně je Ondra v 6. ročníku ZŠ, přestupoval tedy z prvního na druhý stupeň. Probíhala nějaká komunikace a byly dány nějaké pokyny nové paní učitelce, která se stala Markovou třídní?

Doplňující otázky:

Z textu, který jsme mi zaslala, jsem pochopila, že ve škole neexistuje žádná metodika pro práci s transgender žactvem? (Podobně jako existují metodiky pro práci se šikanou atd.)

Přišlo by vám užitečné, kdyby nějaká taková metodika existovala?

Došli jste ve škole k závěru, že budete mít vytvořený nějaký metodický plán pro případ, že by se u vás vyskytlo další dítě procházející si touto situací?

Je něco, co byste udělala jinak, kdybyste situaci řešila znovu?

Jakým způsobem jste komunikovala celou situaci s vedením školy a ostatními učiteli? Byla nějaká intervence mezi zaměstnanci?

Vznikaly nějaké problémy mezi kolegy? Měl někdo s Ondřejovou tranzicí problém?

Psala jste, že jste musela řešit nějaké spory mezi dětmi. Týkaly se ony spory Ondřejovy tranzice? Řešila se ve vaší třídě více prevence šikany?

Došlo z Vaší strany k nějakému dodatečnému vysvětlování situace dětem? Píšete, že jste dětem pustili film s touto tematikou, byla to jediná osvětová intervence?

Píšete, že jste sledovala dění ve třídě. Vysledovala jste nějakou změnu v třídním klimatu? Jak jste tuto změnu řešila, pokud byla negativní?

Píšete, že po Covidu se vám těžko hledala cesta zpět mezi chlapce. Jak to? Co dělalo problémy?

Otázky z rozhovoru s maminkou Ondřeje

Když jste začali s Ondřejem řešit jeho tranzici, navštívili jste sexuoložku MUDr. Hanu Fifkovou (pokud se nemýlím). Jak dlouho po první návštěvě lékařky jste začali tranzici řešit ve škole?

Jak probíhala prvotní komunikace se školou? Za kým jste šla? Řešila jste celou situaci s vedením školy?

Jak to vlastně celé probíhalo?

- Byl vám předložen nějaký plán? Jak škola reagovala?
- Pomohl Vám nějaký odborník (například lékař)?
- Jak probíhala následná komunikace mezi Vámi, školou a Ondřejem? Kdo měl primárně Ondřejovu tranzici na starost? Měl/má možnost za někým ve škole jít a popovídat si s ním?
- Jste si vědoma nějakých konkrétních intervencí v Ondřejově třídě? Jedná se například o nějaké vysvětlování celé třídě, jakoukoliv práci s třídním kolektivem případně o osvětu v celé škole.
- Konaly se nějaké speciální třídní schůzky, kde se informovali rodiče? Případně byli rodiče žáků, kteří chodí s Ondřejem do třídy nějak informováni?
- Nastaly nějaké problémy? Například ze strany učitelů, vedení, rodičů, žáků? Měl Marek ve třídě nějaký problém?

Jak jste spokojena s jednáním školy ve věci Ondřejovy tranzice? Co byste zlepšila?

Když Ondřej přestupoval na druhý stupeň, probíhala nějaká další komunikace s novou třídní učitelkou/třídním učitelem a s vyučujícími, kteří učí Ondřeje jednotlivým předmětům?